

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

TOMI DEUTSCH

MENTORICA: DOC. DR. TANJA OBLAK

**E-DRŽAVA: PRISPEVEK K DEMOKRACIJI
ALI PROJEKT KAPITALISTIČNE ELITE?**

DIPLOMSKO DELO

LJUBLJANA, 2005

Staršem.

IZJAVA O AVTORSTVU diplomskega dela

Spodaj podpisani/-a TOMI DEUTSCH, z vpisno številko 27015437,
rojen/-a 24.10.1999 v kraju MURSKA SOBOTA, sem avtor/-ica diplomskega dela z naslovom:
E-DRŽAVA: PRISPEVEK K DEMOKRACIJI ALI PROJEKT
KAPITALISTIČNE ELITE ?

S svojim podpisom zagotavljam, da:

- je predloženo diplomsko delo izključno rezultat mojega lastnega raziskovalnega dela;
- sem poskrbel/-a, da so dela in mnenja drugih avtorjev oz. avtoric, ki jih uporabljam v predloženem delu, navedena oz. citirana v skladu s fakultetnimi navodili;
- sem poskrbel/-a, da so vsa dela in mnenja drugih avtorjev oz. avtoric navedena v seznamu virov, ki je sestavni element predloženega dela in je zapisan v skladu s fakultetnimi navodili;
- sem pridobil/-a vsa dovoljenja za uporabo avtorskih del, ki so v celoti prenesena v predloženo delo in sem to tudi jasno zapisal/-a v predloženem delu;
- se zavedam, da je plagiatorstvo – predstavljanje tujih del, bodisi v obliki citata bodisi v obliki skoraj dobesednega parafraziranja bodisi v grafični obliki, s katerim so tuje misli oz. ideje predstavljene kot moje lastne – kaznivo po zakonu (Zakon o avtorstvu in sorodnih pravicah, Uradni list RS št. 21/95), prekršek pa podleže tudi ukrepom Fakultete za družbene vede v skladu z njenimi pravili;
- se zavedam posledic, ki jih dokazano plagiatorstvo lahko predstavlja za predloženo delo in za moj status na Fakulteti za družbene vede.

V Ljubljani, dne 15. 9. 2005

Podpis avtorja/-ice: T. Deutsch

Kazalo

Uvod.....	5
1. Demokracija v kapitalističnem sistemu	7
1.1. Politične elite	10
1.2. Država in kapitalizem	12
1.3. Vloga državljanov	15
2. Država in (ekonomska) globalizacija.....	17
3. Reforma javne uprave	22
3.1. Novi javni menedžment	27
3.2. Moč birokracije.....	29
3.3. Izvajanje reform	31
4. E-država	32
4.1. E-demokracija v predstavah izvajalcev reform.....	36
4.2. Oblika e-demokracije.....	39
4.2.1. Neposredna demokracija.....	40
4.2.2. Deliberativna demokracija	41
4.3. Problem parlamenta	43
5. Globoka demokracija	45
5.1. Ovire za globoko demokracijo.....	48
5.2. Vloga e-demokracije.....	49
Zaključek.....	51
Literatura in viri	53

Uvod

E-država so informatizirane državne institucije, ki delujejo na elektronski način oziroma z uporabo novih tehnologij. Nove IKT¹ se uporabljajo za notranjo organizacijo institucij, za komunikacijo med njimi in za komunikacijo navzven. S tem državne institucije – predvsem državna uprava – zelo povečujejo učinkovitost svojega delovanja. Nove tehnologije, ki so omogočile nezadržno povezavo sveta, so našle svoje mesto tudi v državnih organih. Ob uvajanju novih tehnologij prihaja do preobrazbe javne (državne) uprave, ki presega golo informatizacijo obstoječega delovanja. IKT so omogočile transformacijo državne birokracije v samostojne enote; te v novih okoliščinah prevzemajo organizacijsko obliko in vlogo podjetij ter tako postajajo zanimive za vstop privatnega kapitala, ki v prodaji storitev za državljane vidi nov vir akumulacije kapitala. IKT so postale primerno orodje za preureditev državne uprave po (neo)liberalni podobi; torej za zmanjšanje obsega države preko privatizacije in posledično tudi stroškov z državo v obliki davkov. Neoliberalne težnje po privatizaciji so zajele vse dele državnega in javnega: privatizirajo se gospodarska podjetja v državni lasti, razne javne službe in sledili bodo tudi organi državne uprave. Neoliberalne reforme javnega sektorja in ožje javne (državne) uprave so sprožile ekonomske elite; te pridobivajo na moči zaradi globalizacije, ki predvsem – kot zunanji dejavnik – omejuje moč ter manevrski prostor političnih elit oziroma celotne (z državo zamejene) politične skupnosti.

Skupaj z novimi tehnologijami so se pojavile tudi obljube o bolj demokratičnem delovanju državnih institucij in o blagostanju celotne družbe. Opisovana družba prihodnosti se imenuje informacijska družba. Pomenila bi naj razrešitev vseh problemov, še posebej tistih, ki se nanašajo na obstoječe neenakosti. Obljube, ki se nanašajo na nov in domnevno zelo demokratičen politični prostor, so se združile pod pojmom e-demokracija. E-demokracija je zadnja obljuba reform javne (državne) uprave. V tehničnem smislu e-demokracija pomeni vsakršno komunikacijo med informatiziranimi institucijami javne uprave ter (informatiziranimi) državljani ali skupinami po elektronskih poteh, kot tudi elektronsko sodelovanje med državljani ob podpori institucij javne uprave. E-demokracija je sestavni del e-države; to sestavljajo spletni portali državnih institucij, ki nudijo državljanom in drugim subjektom razne informacije ter storitve. Vkolikor bodo neoliberalne reforme izpeljane v

¹ Informacijsko-komunikacijske tehnologije.

celoti, bodo v ozadju (državnih) spletnih portalov – predvsem tistih, ki nudijo tudi storitve – delovala privatna podjetja, ki bodo v zameno za plačilo uporabnikom nudila storitve in informacije; e-država zato postaja prostor potrošnje, ki s posamezniki komunicira kot potrošniki in ne državljeni. Na isti relaciji kot potrošnja storitev javne uprave se razvija e-demokracija, zato moramo tudi to razumeti v kontekstu potrošnje in ne kot razširitev prostora za možno participacijo državljanov.

Reforme javnega sektorja so sprožile ekonomske elite, izvajajo jih pa politične, zato v prvem poglavju analiziram povezavo med ekonomskimi in političnimi elitami ter navezo države s kapitalističnim načinom proizvodnje. Kapitalistično akumulacijo kapitala podpira od nje odvisna državna birokracija; odvisnost pomeni, da se država financira z delom kapitala, ki je ustvarjen izven njenega direktnega vpliva oziroma nadzora. Zaradi te odvisnosti prihaja do nedemokratičnih povezav med politično in ekonomsko elito; posledica tega je zoženje političnega prostora, preko katerega se vključujejo (povprečni) državljeni.

V drugem poglavju vključujem globalizacijske vplive in posledice, ki jih imajo ti za (nacionalno) državo. Ugotavljam, da je bil sistem pred in v času globalizacije po svoji naravi kapitalističen ter da pomeni globalizacija predvsem povečanje moči kapitalističnih akterjev, ki v novi globalni vlogi nimajo nobenega resnega soigralca. Globalizacija kot totaliteta pomeni popolno prevlado kapitalizma v globalnem merilu. Globalizacijo so pospeševali in legitimizirali neoliberalni ekonomisti (Rees, 2001: 5); danes neoliberalne zahteve po reformi javnega sektorja ter ožje javne uprave delujejo kot zunanji ali globalizacijski pritiski ekonomskih elit, ki spreminjajo politične elite v poslušne akterje.

V tretjem poglavju opisujem reformo javnega sektorja in predvsem reformo ožje javne (državne) uprave, ki se vrši zaradi globalizacijskih pritiskov; reforma javnega sektorja ter javne uprave je neoliberalna globalizacija v praksi. Javna uprava in celoten javni sektor se spreminjata v obliko, ki je po meri kapitalistov – poudarek je na privatni lastnini in menedžerskem upravljanju – kar je možno zaradi velike oziroma globalne moči kapitalistične elite.

V četrtem poglavju analiziram demokratičnost e-države. Obravnavam možne načine za elektronsko participacijo državljanov, ki se združujejo pod pojmom e-demokracija. Le-to je potrebno analizirati v luči njenega nastanka, torej kot del reform, katere je sprožila ekonomska oziroma kapitalistična elita. Značilno za v reformah predvideno e-demokracijo je,

da omogoča (navidezno) vključitev državljanov brez vsakršnih možnosti (so)odločanja. Takšna e-demokracija je v skladu z nedemokratično naravo nastajajoče državne uprave in z interesi kapitalistične elite.

V petem poglavju ugotavljam, da zadovoljiva demokracija v kapitalističnem sistemu ni možna. »Demokratični sistem je v svojem bistvu nekompatibilen s kapitalističnim sistemom, ker je to hierarhičen sistem, v katerem imajo nekateri ljudje veliko več denarja in moči kot drugi in če imaš veliko več denarja in moči, potem boš imel tudi veliko več vpliva na sprejemanje odločitev. Zato je demokratična družba v današnjem svetu nemogoča« (Wallerstein, 2005: 17). To pomeni, da predstavljajo neoliberalne reforme javnega sektorja in javne uprave – preoblikovanje v podjetja po zgledu zasebnega sektorja in privatizacija oziroma razširitev kapitalističnega načina proizvodnje in akumulacije kapitala – zmanjševanje dosežene demokracije. »Celotni neoliberalni paket je utemeljen tako, da uniči demokracijo« (Chomsky, 2005: 5).

E-država ne ponuja nobenih zadovoljivih rešitev, prav nasprotno: ker se informatizacija države vrši sočasno z neoliberalnimi reformami, ki spreminjajo vitalne dele države v privatna podjetja po meri kapitalistov, je e-država tista, ki najbolj nazorno prikazuje zmanjšanje demokracije v naši družbi. Demokracija v pravem pomenu besede je možna le v družbeni ureditvi, ki bo sledila kapitalizmu – ni pa zagotovljena – zato v petem poglavju nakazujem tudi nekatere osnovne premise, ki bi naj določale postkapitalistično ureditev. Svoje poglede združujem pod pojmom 'globoka demokracija'. Kljub nekaterim pesimističnim ugotovitvam – ali prav zato – predstavlja to besedilo *poziv k globoki demokraciji*.

1. Demokracija v kapitalističnem sistemu

»Na antično in večno vprašanje: 'Kdo vlada v politični družbi?' teoretiki elitistične šole odgovarjajo, da so to elite« (Busino v Atanasovski, 1997: 31). Izhajajoč iz te ugotovitve, je treba vsako razmišljanje o političnih skupnostih in demokraciji začeti pri elitah oziroma skupinah ljudi, ki odločajo o življenju preostalih. »Študije in analize elite ali političnega razreda so pomembne zaradi tega, ker nam pokažejo, kdo kontrolira in drži v svojih rokah učinkovito oblast oziroma vzvode oblasti. Pri tem ni nujno, da so te osebe formalni nosilci oblasti« (Atanasovski, 1997: 32). Te študije dokazujejo, da pripadniki politične skupnosti ne

vladajo sami sebi, temveč da jim vladajo elite. »Centralna doktrina teorije elit je ugotovitev, da so družbe razdeljene na manjšino, ki ima moč in vlada ter na večino, ki je vladana« (Etzioni-Halevy, 1993: 19). »Vladajoča skupina ali elita si učinkovito lasti moč in pri pomembnejših odločitvah skoraj vedno uveljavi svojo voljo« (Etzioni-Halevy, 1993: 19). Elit je več in pri vladanju družbe niso vse enakomerno udeležene. Elite so sestavljene iz posameznikov², katerim je višji položaj priznan ali jim pripada zaradi prednosti in lastnosti, ki jih imajo glede na ostale člane družbe. »Superiornost vladajoče elite je vidna v posedovanju ene ali več ključnih družbenih značilnosti, ki so najpomembnejše za vladanje družbi v določenem zgodovinskem obdobju« (Atanasovski, 1997: 33). »Člani vladajoče manjšine vedno posedujejo nekaj atributov, resničnih ali navideznih, zelo zelenih in zelo vplivnih v družbi, v kateri živijo« (Burnham v Atanasovski, 1997: 33).

Elite zasedajo vrhove hierarhično organizirane družbe in ob tem, da tej družbi vladajo, tudi uživajo blagostanje, ki ga ta položaj omogoča. Ugodnosti, katere uživajo, ne bodo prepustile drugim skupinam ali jih celo poskušale izničiti; prav nasprotno, elite bodo poskušale izboljšati svoj položaj ali vsaj ohraniti obstoječe stanje. »Vsaka elita nosi v sebi primarno značilnost, voljo, skoraj naravno tendenco, da bi se obdržala na oblasti« (Atanasovski, 1997: 34). Oblast v družbi si ponavadi lastijo s privolitvijo večine pripadnikov te družbe. Večina je prepričana, da je obstoj elit in s tem neenakost 'naravno stanje' družbe ter da so ključne značilnosti elit in s tem elite same nujno potrebne za delovanje ter obstoj družbe v celoti. Primarni proizvod elite na politični ravni se kaže v ustvarjanju in širjenju politične formule oziroma ideologije, ki opravičuje ter legitimira politični monopol elite in njeno mesto na vrhu družbe nasproti ljudskim množicam (Atanasovski, 1997: 35). Množice so stigmatizirane s svojim neznanjem, zato sprejemajo elite in jih ubogajo na osnovi politične formule (Atanasovski, 1997: 35). Občutek podrejenosti kot posledice neznanja in neposedovanja ključnih značilnosti – katerih nujnost razširjajo elite same, z namenom upravičevanja svojega položaja – sili vladane v še večjo odvisnost do elit, zato prevlada prepričanje, da sami niso sposobni prevzeti družbene odgovornosti. Kaj naj bi bilo dobro za družbo v celoti zato določajo izključno elite same. »Široka javnost niti ne postavlja niti ne rešuje problemov, ki danes krojijo človekovo usodo« (Mills, 1965: 300). Široka javnost v tem primeru predstavlja

² Za več o sestavi najvišje oziroma vladajoče elite glej Mills (1965), kjer avtor identificira člane najvišje elite oziroma elite moči v ZDA in razsvetli njeno delovanje.

veliko večino – za katero ni nujno, da je enotna – ki ne more uveljaviti lastne volje predvsem zato, ker je le-ta v nasprotju z interesi bolje organiziranih elit. Javnost je »večkrat 'nepriustranski izvedenec', ki sicer dobro pozna probleme, vendar nikoli ne zavzame jasnega stališča do spornih vprašanj, ki jih organizirani interesi postavljajo na prvo mesto« (Mills, 1965: 306). Ljudstvo torej ne odloča o svoji kolektivni usodi; večini ostanejo le sanje o boljši prihodnosti, ki so pravzaprav sestavni del ideologije vladajočih elit. »Inteligenca je potrebna za elite, vera pa za množice« (Aron v Atanasovski, 1997: 35).

Elite imajo – glede na svoje značilnosti – neenakopraven dostop do oblasti; nekatere so celo, ne glede na svoj elitni značaj, izključene pri vladanju, kar pomeni, da zasedajo položaj v družbeni hierarhiji³ predvsem zaradi potreb in odobravanja nadrejenih elit. Kljub neenakosti med elitami pa vse črpajo koristi iz lastnega položaja in zato tudi ne problematizirajo sistema kot takega. Elita bo zasedla najvišji položaj v družbi, če bo posedovala tisto značilnost ali značilnosti, za katero so preostali člani družbe – in s tem tudi preostale, podrejene elite – prepričani, da opravičuje njeno superiornost in da je ta značilnost za družbo potrebna oziroma najpomembnejša. V kapitalistični družbi, ki povečuje privatno lastnino in ima v svojem jedru tendenco po kopičenju kapitala, so posamezniki v družbi vrednoteni predvsem glede na posedovanje te značilnosti; torej glede na posedovano privatno lastnino ter glede na nakopičen kapital. Neenakomerna porazdelitev teh ključnih značilnosti in vplivanje na kasnejšo prilastitev na novo proizvedene vrednosti, ki je možna zaradi posedovanja moči, ki izhaja iz že posedovanega kapitala ter lastnine, določa kapitalistično ali ekonomsko elito kot najvišjo elito v družbi, ki ima zato v svojih rokah tudi večino vzvodov oblasti. »Značaj ene družbe je predvsem značaj njene elite, družbene realizacije so delo njenih elit, zgodovina družbe je skratka zgodovina njene elite, napovedi prihodnosti pa so zaznamovane z izkušnjami in pričevanji, ki izhajajo iz študija strukture družbene elite« (Pareto v Atanasovski, 1997: 32). V družbi, ki deluje po tržno-ekonomski logiki, je ključ do uspeha – splošnega priznanja uspešnosti, dostopa do (luksuznih) dobrin in moči – bogastvo. Tudi ostale prednosti posameznikov imajo vrednost le vkolikor se dajo pretvoriti v materialno ali denarno vrednost. O bogastvu sanjajo množice, poseduje pa ga najvišja elita in nadvlado slednje omogoča prav posedovanje pretežnega dela obstoječega bogastva. Splošna

³ Glede na dostop do materialnih in drugih resursov lahko govorimo o kontinuumu družbene razvrstitve, ki se razteza od najmočnejše elite do družbenega dna, kar pa ne velja za možnost odločanja glede najpomembnejših vprašanj; ta je, zaradi značaja obstoječega sistema, rezervirana za najvišjo ekonomsko elito.

zaželjenost bogastva pri ostalih upravičuje elito, da ga poseduje, saj so njeni pripadniki v očeh drugih dosegli najvišjo možno stopnjo v – na osnovi bogastva neenaki – družbi. V obstoječih okoliščinah, v katerih je vse vrednoteno glede na denar in privatno lastnino, je 'naravno stanje', da je najvišja elita prav ekonomska elita. Bogastvo je zelo močno povezano z oblastjo oziroma prvo povzroči drugo in obratno (Pareto, Mosca v Atanasovski, 1997: 35), kar pomeni, da je najvišja ekonomska elita tudi vladajoča elita.

Čeprav teorija elit v svojih začetkih, v času Pareta in Mosce, razlaga, da vladajoča elita zaseda položaj v družbi zaradi svoje politične moči oziroma kot posledice zasedanja institucionaliziranih pozicij in je tako navidezno v nasprotju z Marxovo razlago vladajočega ekonomskega razreda, ki zaseda svoj položaj v družbi oziroma ima moč v družbi zaradi lastništva nad produkcijskimi sredstvi (Mintz, 2002: 54-55), vsaj za kapitalistično okolje ne moremo trditi, da sta ti dve teoriji v nasprotju. Vladajoča (ekonomska) elita ima attribute, ki jih marksisti pripisujejo vladajočemu kapitalističnemu razredu, torej kapital in lastništvo nad produkcijskimi sredstvi, in ima politično moč – to črpa iz lastništva – zato razločevanje med tema skupinama v kapitalističnem okolju ne more biti uspešno.

1.1. Politične elite

Najvišji položaj v družbi pripada ekonomski eliti zaradi odobravanja tega položaja – ali zaradi odsotnosti učinkovitega nasprotovanja – s strani vladanih množic, kot tudi s strani drugih elit, ki zasedajo svoj položaj v družbi zaradi zagotovljene neenakosti, ki je zasnovana glede na materialno in finančno moč najvišje elite. Druge elite priznavajo odvisnost od najvišje elite, kar ima za posledico sodelovanje teh elit z najvišjo elito na neenakopraven način. »Sodelovanje elit in nižjih elit izhaja iz njihovega skupnega interesa v ohranitvi sistema, od katerega so odvisni njihovi viri ter pozicije elit« (Etzioni-Halevy, 1993: 111). Člani subelit bodo prej težili k temu, da postanejo del vladajoče elite ali da zamenjajo člane vladajoče elite, kot da bi poskusili izničiti položaj, katerega ta elita zaseda.

Sodelovanje najvišje ekonomske elite in političnih elit se razlikuje glede na vlogo in moč slednjih; iz (globalnih) razmerij med državami je jasno, da politične elite ne posedujejo enake moči, kar ima za posledico drugačna razmerja z ekonomsko elito. Zelo močna ameriška

politična elita⁴ bo drugačen partner kot na primer slovenska. Za sodelovanje elit v ameriškem kontekstu bo zato bolj značilno sodelovanje na način rekrutiranja 'primernih ljudi' v politično sfero in obvladovanja demokratičnih procesov odločanja *od znotraj*. Za ZDA pravi Mills (1965: 280), da elita moči⁵ vključuje »pogosto nelagodno edinost ekonomske, vojaške in politične moči«. Z manjšimi političnimi elitami bo potekala komunikacija *od zunaj*, kar je posledica velike superiornosti ekonomske elite.

Prepletenost in sodelovanje političnih ter ekonomskih elit je v prvi vrsti potrebno zato, ker zagotavlja primerno okolje za:

- a) delovanje ekonomske elite: ustvarjanje in kopičenje bogastva ter privatne lastnine;
- b) obstoj ekonomske elite: varovanje članov elite, nakopičenega bogastva in privatne lastnine pred izključenimi ter omogočanje nemotenega uživanja v tem.

Politična elita sodeluje z ekonomsko zaradi nadrejenosti slednje in zato, ker si s tem zagotavlja lastno pozicijo ter vire za to pozicijo. Motivom sodelovanja potemtakem ne moremo pripisati preveč demokratične narave. Povezava z ekonomskimi elitami jemlje političnim elitam njihov demokratični značaj, katerega poskušajo doseči oziroma ohraniti kot predstavniki ljudstva. »Zahodne elite so zmanjšale svojo avtonomijo z vstopom v nelegitimne, preveč domače povezave z drugimi elitami zaradi izmenjav, ki kršijo njihovo vzajemno avtonomijo pri kontroliranju virov in se ne ujemajo z demokratičnimi principi, kot tudi ne z demokratičnimi pravili (zarota elit)« (Etzioni-Halevy, 1993: 177). Politične elite se spuščajo v nedemokratično sodelovanje z ekonomsko elito – slednja je brez demokratične legitimacije za neposredno upravljanje družbe (kot so na primer volitve)⁶ – in tako povečujejo svojo odvisnost do te elite, kar zmanjšuje njihovo zmožnost ukrepanja oziroma samostojnega delovanja. Sodelovanje med državo in (velikim) kapitalom je zato predvsem sodelovanje elit, ki je odmaknjeno od oči ter vpliva navadnih državljanov in nima povezave z demokratičnimi pravili predstavniške demokracije.

⁴ Politična elita Združenih držav Amerike (ZDA).

⁵ S pojmom elita moči Mills (1965) označuje najvišje kroge družbe oziroma najmočnejšo ali najvišjo elito, ki ima v svojih rokah vse pomembnejše vzvode odločanja.

⁶ To je tudi eden od razlogov, zakaj ekonomska elita sodeluje s političnimi elitami, kar seveda pomeni, da je odvisnost med elitami obojestranska, vendar zaradi različnih položajev elit ne moremo govoriti o enakovredni soodvisnosti.

1.2. Država in kapitalizem

»Danes se ključna načela liberalnodemokratske države – narava demosa, definicija demokratičnega državljanstva, ideje samovlade, pristanka, predstavljanja, ljudske suverenosti – skoraj brez izjeme povezujejo z institucijami suverene teritorialne nacionalne države« (Pikalo, 1999: 142). Država je organizirana politična skupnost njenih državljanov oziroma ljudstva, ki preko svojih organov deluje – vsaj na deklarativni ravni – v imenu ljudstva in za dobro tega ljudstva. Delovanje države je urejeno preko sprejetih pravil, ki zavezujejo vse državljanje; država nastopa kot prisilna in legitimna oblika nadvlade. »Legitimnost moderne države je utemeljena predvsem na 'legalni avtoriteti', to je na zavezanosti 'kodu legalnih regulacij'« (Held, 1989: 148). Ideja moderne države je v predstavniki, legalno izvoljeni oblasti, ki opravlja tej oblasti podeljene funkcije. Poslanstvo države se zato lahko razume tudi bolj široko; trenutna liberalnodemokratska substanca predstavlja omejevanje poslanstva države, razumljene kot organizirana politična skupnost, ki ureja svoje notranje zadeve in omogoča skupno življenje v skupnosti. Liberalna demokracija pomeni sožitje množične demokracije (ki je definirana kot splošna in enaka volilna pravica plus parlamentarna ali predsedniška oblika vladanja) in meščanske svobode (definirane kot produkcija na temelju privatne lastnine in 'svobodne' mezdne delovne sile) (Offe, 1985: 120). Ekonomska svoboda oziroma nevmešavanje države povzroča izrazito neenako porazdelitev privatne lastnine in kapitala, kar vpliva na povečanje moči nekaterih posameznikov v politični participaciji ter nadaljnji akumulaciji kapitala in prilaščanja privatne lastnine. Enakost v politični participaciji je tako predhodno izkrivljena z neenako porazdeljeno privatno lastnino ter s tem svobodo. Načelo enakosti vseh v politični participaciji (preko volitev) in sočasno zagotavljanje neenakega porazdeljevanja bogastva ter moči v nedejavni sferi je ključni problem moderne države ter obstoječega političnega sistema. Demokratični odnosi med državljanji in politično elito se nanašajo le na področje državne sfere; politična elita priznava nedotakljivost ekonomske elite, ki si lasti zasebno sfero, kar pomeni, da lastninski red, ki je zelo nedemokratičen, ostaja nedotaknjen. Država ohranja pokornost ali red na danem teritoriju, kar v posameznih kapitalističnih družbah vključuje odločilno obrambo lastninskega reda (Held, 1989: 147). Država torej ohranja red, ki je ugoden za ekonomsko elito. »Demokracija velja kratkomalo za najučinkovitejšo in najzanesljivejšo obliko prevlade kapitalističnega

razreda« (Offe, 1985: 122). V odnosu liberalizma in demokracije prihaja do zlorabe vseh demokratičnih dosežkov človeštva, ker se le-ti uporabljajo samo v vidnih političnih odnosih, torej ne dosegajo vseh področij sistema oziroma celo: ne dosegajo sistema kot celote.

Kapitalistično državo »po njeni institucionalni obliki določajo pravila demokratične predstavniške oblike vladanja, po vsebini pa je determinirana s potekom in potrebami akumulacijskega procesa« (Offe, 1985: 61). Parenti (v Offe, 1985: 49) razvije dualistično pojmovanje političnega sistema:

- a) simboličen input-output sistem, ki je osredotočen okoli volilnih in predstavniških dejavnosti – simbolični sistem je skrajno viden;
- b) dejanski input-output sistem, v katerem gre za pogodbe za več bilijonov dolarjev, odpise davkov, zaščite, ..., in pri katerem pride včasih do 'prirejanja' ali celo neupoštevanja zakonov v korist mogočnih in uporabe zakonov z vso strogostjo proti heretikom in tistim, ki delajo težave – o dejanskem sistemu se redkokdaj kaj sliši in tudi redkokdaj se utemeljuje njegov obstoj.

Demokratičnim principom je dopuščeno, da se uveljavljajo v institucionaliziranih oblikah, ki so, zaradi neinterveniranja v zasebno akumulacijo kapitala, v veliki meri odgovorne za nedemokratično naravo sistema kot celote. Demokracija je predstavljena kot notranji ideal parcialnega sistema. Tudi večina razprav o demokraciji je osredotočenih na politično participacijo v obstoječih, vnaprej hendikepiranih političnih okvirih in se torej ne ukvarjajo z državno zagotovljeno neenakostjo izven (ozko definirane) političnega ter so zato zavedno ali nezavedno v službi obstoječega kapitalističnega sistema. Offe (1985: 60-61) opredeli štiri značilnosti kapitalistične države:

- a) privatizacija produkcije (država je izključena iz procesa akumulacije);
- b) davčna odvisnost (država je odvisna od privatne akumulacije);
- c) akumulacija kot navezna točka (država mora delovati za akumulacijo);
- d) demokratična legitimacija (funkcija države je, da zakriva in zanika predhodne tri lastnosti).

Politične elite priznavajo nadmoč ekonomske elite zaradi odvisnosti od kapitala; ekonomska elita poseduje oziroma nadzira produciranje in prilaščanje kapitala, iz česa izhaja tudi njena (nad)moč. Takšno razmerje je zelo neugodno za državo in njene institucije, ker daje kapitalu možnost, da določa vsebino politik oziroma kapitalu omogoča, da preko države ureja

temeljna razmerja družbe v svojo korist. Zato države ne moremo jemati kot avtonomne organizirane skupnosti enakopravnih državljanov in njene politične elite. »Državno politiko je mogoče prisiliti z zahtevami velikih podjetij« (Block v Mintz, 2002: 63) in »državna avtonomija variira glede na zgodovinske okoliščine« (Skocpol v Mintz, 2002: 63).

Teorije vpliva, ki izhajajo iz razlag, da je državni aparat instrument vladajočega razreda, se opirajo na vrsto empiričnih argumentov (Offe, 1985: 30-31):

- a) posamezni kapitalski bloki ali industrijske skupine imajo na podlagi institucionaliziranih možnosti vpliva možnost, da v smislu svojih koristi vplivajo na odločitve;
- b) posamezne kapitalske skupine in industrijske zveze imajo možnost izmakniti se nadzoru ter regulativnim posegom, ki so jim naloženi iz političnih razlogov;
- c) z možnostjo za 'investicijske stavke' (omejitev ali prenos produkcije v tujino⁷) lahko posamezni kapitali izvajajo 'indirekten vpliv';
- d) politično mnenje se oblikuje pod neposrednim nadzorom kapitalistično organiziranih množičnih občil, kar v veliki meri preprečuje oblikovanje antikapitalističnih interesov in uveljavljanje kapitalu sovražnih strategij;
- e) obstajajo možnosti za neposredno in posredno osebno vplivanje na zasedbo položajev v političnem sistemu (usmerjeno financiranje volilnega boja, vpliv na izbiro kandidatov, osebni stiki).

Država v kapitalizmu deluje v interesu kapitalistov, ker zagotavlja nemoteno akumulacijo kapitala in uporabo tega kapitala; kapitalistom služi tako, da zagotavlja neenakost v družbi, ustvarjeno na osnovi privatne lastnine in privatnega kapitala. Moderne države so v službi kapitalistov, ker »vsi kapitalisti potrebujejo kakšno državo ali države« (Wallerstein, 1999: 34), zato se je upravičeno vprašati, kakšne so koristi države za večino državljanov. Offe (1985: 8-10) opredeli štiri temelje moderne države:

- a) družbeni mir (preprečitev državljanske vojne);
- b) svoboda (politično zagotovilo avtonomnega uživanja tistih ekonomskih virov, ki smo si jih priskrbeli z delom);

⁷ Umik produkcije in kapitala dobiva nove razsežnosti v kontekstu globalizacije (o tem razpravljam v 2. poglavju).

- c) načelo enakosti oziroma demokratična legitimacija (enako udeležnost vseh državljanov pri vzpostavljanju politične oblasti in določanju njenih vsebin);
- d) ideja pravičnosti in napredka oziroma družbena blaginja (porazdeljevanje materialnega bogastva s strani države).

Izhajajoč iz takšne opredelitve države imajo vsi državljani koristi le v primeru, da ima država nesporno pravico razpolaganja s kapitalom – v smislu porazdeljevanja – tudi če ta izhaja iz privatne lastnine; država torej mora imeti pravico, da spremeni lastninski red kot tudi način akumulacije kapitala. Zato vodi nasprotje tega, torej neizpolnjevanje temeljnih funkcij države oziroma priznavanje avtonomije kapitalu, v podrejenost in odvisnost države in je v nasprotju z demokratičnimi principi organizacije politične skupnosti. Država, ki dela v interesu kapitala, ne more biti avtonomna v svojem delovanju in zato ne more zagotavljati demokratičnih standardov, ki se od nje pričakujejo. Pozitivni vidiki države za državljane so zato le še v obljubljeni zaščiti življenja – v preprečevanju splošnega nasilja in v zaščiti pred kriminalnimi dejanji ter v zagotovitvi nemotene porabe dohodka, ki pa je odvisen od volje in potreb kapitalistične elite.

1.3. Vloga državljanov

Če izhajamo iz navezave gospodarstva in politike, ki se vrši preko sodelovanja elit, ugotovimo, da le-ta zmanjšuje prostor za politično participacijo državljanov. Politične elite služijo predvsem nadrejeni ekonomski eliti, množicam pa – v najboljšem primeru – le sorazmerno preostalemu manevrskemu prostoru in resursom. Ob običajnem dojemanju liberalne demokracije se pozablja na neenakopravno vplivanje na odločevalce v procesu sprejemanja odločitev in na pravo naravo liberalne demokracije, kateri najbolj ustreza koncept vladavine interesnih skupin, ki se med seboj razlikujejo po bogastvu in temu bogastvu sorazmernemu vplivu na politiko (Pikalo, 1999: 141). Honderlich (v Pikalo, 1999: 141) pravi, da ima deset odstotkov najbogatejših vsaj petnajstkrat toliko moči in vpliva kot deset odstotkov najrevnejših. Dahl (v Held, 1989: 193) opiše vpliv lastniških neenakosti na politično participacijo takole:

»Lastništvo in nadzor pripomoreta, da med državljani nastanejo velike razlike v premoženju, dohodku, položaju, izkušnjah, obveščenosti, nadzoru nad obveščanjem in propagando, dostopu

do političnih voditeljev in povprečnih predvidljivih življenjskih možnosti, ne le za odrasle, marveč tudi za nerojene, dojenčke in otroke. Ko so opravljene vse obvezne kvalifikacije, pa take razlike prispevajo k oblikovanju vrste pomembnih neenakosti med državljani v njihovih možnostih in priložnostih, da kot politično enaki participirajo v *upravljanju države*.«

Večini tako preostane le, da spremlja dogajanje od daleč, ali pa sploh ne, saj tipični 'kanali opazovanja' ne omogočajo vpogleda v celotno politično dogajanje (predvsem politično-ekonomsko), kar ne moti ustvarjene slike o transparentnosti delovanja opazovanih. Državljanom je razkrit tisti del odločevalskega procesa, ki se vrši v političnih institucijah in na njega – za razliko od ekonomske elite – praviloma nimajo vpliva. Proces odločanja je tako odmaknjen od državljanov, da ga lahko ti dejansko spremljajo samo preko množičnih medijev, ki s prikazovanjem dogajanj v parlamentu, vladi in drugih političnih organizacijah pri državljanih vzbujajo predstavo o soodločanju (Vreg, 2001: 19). Ostane le vključenost v dogajanje brez dejanske vključitve.

Podobno funkcijo opravljajo volitve. »Volitve so samo ritual, funkcija, s katero se legitimira moč elite« (Etzioni-Halevy, 1993: 24). »Funkcija volitev je v tem, da daje volilcu možnost, da brez cilja izraža voljo, da zadovoljujoče 'sprosti' motive protesta ali podpore« (Offe, 1985: 213). Funkcija volitev je sporočilo, da – v smislu en volilec, en enakopraven glas – državljani odločajo. Zanimarja se dejstvo, da gre v tem primeru za simbolični sistem delovanja, ki tako uspešno zakriva samo naravo oblasti oziroma prevlado ekonomskih interesov. »Oblast kapitalističnega razreda nad delavskim razredom v meščanski družbi ne samo da ni institucionalizirana, ampak je celo navidezno nevtralizirana z institucionalnim vzorcem enakopravnega državljanstva« (Offe, 1985: 220). Strukturni problem kapitalistične države je, da mora svojo razredno naravo obenem prakticirati in jo ohranjati nevidno (Offe, 1985: 49). Sistem volitev in rekrutiranje novih članov v politično elito, ki se vrši preko političnih strank, navidezno marginalizira navezavo države z interesi kapitalistov. »Inherentna dinamika stranke kot organizacijske oblike, ki se razvija v razmerah politične konkurence in zanjo, poraja tiste omejitve in narekuje političnemu procesu 'neodločitve', ki skupaj naredijo demokracijo varno za kapitalizem« (Offe, 1985: 128). Vse je naravnano v za kapitaliste primerno politično oblast nad državljani, ki s svojim (ne)delovanjem skrbi za vzpostavljene nedemokratske družbene odnose. Mills (1965: 353) na primeru ZDA ugotavlja, da ob naraščanju števila možnih rešitev prihaja do krize sporazumevanja med

pripadniki političnega direktorija in namesto odločitve prevlada neodločitev. Politična oblast je sistemsko naravnana v neodločitev, kar pomeni, da se ohranja razredna delitev družbe in dopušča vladavina kapitalistične elite. »Politična oblast v kapitalističnih industrijskih družbah je metoda razredne oblasti, ki se kot taka ne razkriva« (Offe, 1985: 48). Povprečni državljani v sistemu z vgrajeno neenakostjo ne morejo sodelovati ali kakorkoli zadovoljivo vplivati na odločitve. »Demokracija je daleč od tega, da bi bila osnova za potencialni razvoj vseh državljanov. Najbolje je razumljena, če je tematizirana kot ključni mehanizem za zagotavljanje učinkovitega političnega in nacionalnega vodstva. Demokracija je nujno potrebna za služenje funkciji izbire in za legitimacijo izvoljenih (prek volitev)« (Held, 1989: 154).

2. Država in (ekonomska) globalizacija

»Moderni svetovni sistem je bil in je kapitalistični sistem, se pravi sistem, ki deluje na primatu neskončne akumulacije kapitala, tako da nazadnje vse spremeni v tržno blago« (Wallerstein, 1999: 14). Današnja globalizirajoča se družba in predglobalna družba v svojih temeljih delujeta na isti način, obe sta kapitalistični in obe – to sicer velja tudi za predhodne tipe – sta zelo stratificirani. Zato je potrebno razlike med njima in iskanje novega obravnavati z mero previdnosti in predvsem v luči ugotovitve o kontinuiteti kapitalistične nadvlade. Trije konstitutivni elementi vsake zgodovinske svetovne ureditve so (McGrew, 1997: 15-16):

- a) *njena 'globoka struktura'* definirana z njenimi temeljnimi organizacijskimi principi in pravili;
- b) *osnovne oblike in institucije globalnega upravljanja*, ki regulirajo ter reproducirajo ureditev;
- c) *dominantna ideologija in politične prakse*, ki služijo njenemu legitimiranju.

Globalizacija se je začela kot kapitalistični projekt in ureditev, ki se pojavlja globalno, je v svojih temeljih povezana s kapitalizmom; lahko jo razumemo kot intenzifikacijo kapitalističnega načina produkcije in iz tega izhajajočih družbenih razmerij ter razširitve tega v globalnem merilu, kar ima za posledico superkapitalizem kot totaliteto, kateri se ne more izogniti noben posamezni akter. Večina ljudi razume 'globalizacijo' kot ogromno razširitev mednarodne trgovine, financ in produkcije s strani multinacionalnih podjetij (Rees, 2001: 4).

Multinacionalna podjetja so postala najmočnejši igralci v globalni družbi; zaradi lastništva nad produkcijskimi sredstvi, naravnimi viri in nakopičenim kapitalom postaja vsaka družba vedno bolj odvisna od njihovega delovanja. Posledično – zaradi odvisnosti od istih virov kapitala – postaja svet vedno bolj povezan. »Globalizacija se lahko preprosto definira kot naraščajoča globalna medsebojna povezanost« (McGrew, 1997: 7). Povezanost v svetovnem merilu je posledica modernega ali kapitalističnega načina produkcije zaradi:

- a) potreb samega načina kapitalistične proizvodnje oziroma nujnosti 'večne' ekspanzije kapitalizma, na primer: prekomerna in netrajnostna poraba naravnih virov, iskanje poceni delovne sile, iskanje novih trgov, prekomerna potrošnja;
- b) negativnih posledic, ki jih prinaša nenadzorovani kapitalistični način proizvodnje in ustvarjene neenakosti v tem procesu, na primer: okoljski problemi, migracije, terorizem.

Globalizem je »politična oblika svetovnega kapitalizma« (Beck, 2000: 119). Kapitalizem se širi po planetu oziroma ga že obvladuje, kar ima za posledico nemožnost uiti v teritorialnem smislu in kapitalizem se širi v življenjski svet, kar pomeni, da je v kapitalistični sistem vpetih ter od njega odvisnih vedno več življenjskih potreb (na primer privatizacija vodnega omrežja). S kapitalizmom se širijo tudi v njem sproducirani družbeni odnosi. »Neenakost in hierarhija sta globoko vtisnjena v sam proces globalizacije« (McGrew, 1997: 8). Totalnost (globalnega) kapitalizma ima za posledico razvrstitev vseh ljudi v hierarhične odnose, ki se vzpostavljajo na osnovi nakopičenega bogastva in razpolaganja z močjo, ki izhaja iz lastništva oziroma upravljanja tega bogastva⁸. Povezanost v globalnem merilu pomeni zato tudi obstoj ene ekonomske nadelite, nekaj subelit, ki obstajajo zaradi potreb nadelite, in preostale večine človeštva. Ameriški kapitalist, član ekonomske globalne elite, tako vrši svojo moč nad množicami, ki so sestavljene iz potrošnikov in delovne sile v ZDA, Sloveniji ter drugod po svetu. Povezanost torej lahko razumemo kot posledico globalnega vladanja ene ekonomske *superelite*.

Država, ki je »čedalje bolj zapletena v medsebojno odvisnost svetovnega gospodarstva in svetovne družbe, izgublja avtonomijo ter zmožnost ukrepanja, kakor tudi demokratično substanco« (Brock v Habermas, 2003: 2). »Trg in široka aplikacija tržnih razmerij v polju

⁸ Največjo koncentracijo svetovnega kapitala predstavljajo multinacionalna podjetja (ali transnacionalne korporacije) in druge mednarodne finančne organizacije (banke, skladi, ...).

družbenega silijo državo v sekundarno vlogo v globalizacijskih procesih« (Pikalo, 2003: 36). S prenosom ekonomskega odločanja in upravljanja kapitala na globalno raven – kar je projekt ekonomske elite in se vrši na relaciji do političnih elit – država izgublja na moči. Ali kot pravi Moore (2001: 45):

»V današnjem svetu neoliberalne globalizacije je ekonomska elita že spet brez dvoma v premoči. Danes so nosilci moči elite in lastništva moderne TNC⁹, in globalizacija – s svojo privatizacijo, deregulacijo, nižjimi davki podjetij ter prostotrgovinskimi politikami – pelje v radikalno premestitev moči in premoženja od nacionalne države na TNC, nad katerimi državljani nimajo nobenega signifikantnega vpliva. Ustvarjanje ekonomske politike, ki je tradicionalno spadalo pod jurisdikcijo suverenih nacionalnih držav, je bilo z različnimi pogodbami na veliko preneseno na WTO¹⁰, IMF¹¹ in druge komisije brez obraza – na vse, ki so prekomerno dominirani s strani skupnosti TNC, posebno s strani klike TNC, znane kot 'mednarodna finančna skupnost'.«

Vkolikor se je znotraj lastnih meja država (predvsem politične elite in sindikati) še lahko pogajala s kapitalom – pojavljale so se tudi, sicer ne v liberalnodemokratskih državah, danes izničene prerazdelitve neenakomerno nakopičenega kapitala in privatne lastnine – je sedaj postavljena v vlogo sprejemanja globalnih zakonitosti, ki jih postavlja globalna ekonomska elita. Politika v kontekstu nacionalne države je bila organizirana v smislu igre moči med kapitalom, državo in delom, ki je bila teritorialno zamejena, kar je omogočalo vpliv ter moč države (Beck, 2000: 54). Novost, ki jo prinaša globalizacija, je možen umik kapitala iz teritorialno zamejenega 'igrišča'. »Razvojne težnje, ki danes priklepajo nase pozornost pod geslom 'globalizacija', spreminjajo zgodovinsko razmerje sil, ki se je odlikovalo s tem, da so se država, družba in gospodarstvo v določenem smislu koekstenzivno razprostirali znotraj istih nacionalnih meja« (Habermas, 2003: 2). Možnost umika si je v razmerah globalizacije pridobilo gospodarstvo, ki to prednost s pridom izkorišča v nadaljnjem delovanju. »Gospodarstvo ni močno zato, ker lahko vstopi, temveč zato, ker lahko izstopi« (Beck, 2000: 55). Umik kapitala ima za posledico zmanjšanje prihodkov države v obliki davkov kot tudi povečano brezposelnost, kar povečuje nezadovoljstvo ljudi s politično elito. »Kapital, ki je med iskanjem investicijskih možnosti in spekulativnih dobičkov tako rekoč odpuščen iz nacionalne navzočnosti dolžnosti in se svobodno klati, lahko grozi s svojimi odstopnimi

⁹ Transnacionalne korporacije (transnational corporation).

¹⁰ Svetovna trgovinska organizacija (World Trade Organisation).

¹¹ Mednarodni denarni sklad (International Monetary Fund) oziroma »srce neoliberalizma« (Wallerstein, 2005: 16).

opcijami, brž ko kakšna vlada glede na možnosti povpraševanja premočno obremeni socialno zavarovanje standarda ali zaposlenosti« (Habermas, 2003: 4). »Ekonomisti temu pravijo 'virtualni parlament investitorjev in posojilodajalcev': ti nadzorujejo vladno politiko in če jim ni všeč, razušijo ekonomijo« (Chomsky, 2005: 5). Državi tako preostane sledenje zahtevam kapitala, ki določa stopnjo zaposlenosti v državi, cene in dostopnost dobrin, kar pomeni, da lastniki kapitala odločajo o stopnji blagostanja ali revščine družbe. »Ta namerna neintervencija je osnova za moč gospodarstva nasproti državi, katero lahko popolnoma izigra¹²« (Beck, 2000: 55). »Prav ta nenasilna neintervencija prisili tudi zelo pripravljene države k na nek način vnaprej hiteči poslušnosti v uresničevanju načel neoliberalnega svetovnega tržnega režima« (Beck, 2000: 55). Habermas (2002: 3-4) opiše ugotovljene vidike izgube moči v nacionalni državi kot:

- a) izgubo avtonomije, kar med drugim pomeni, da posamezna država ne more več z lastno močjo zadostno varovati svojih državljanov pred zunanjimi učinki odločitev drugih akterjev ali pred verižnimi učinki takšnih procesov, ki izvirajo zunaj njenih meja;
- b) glede na demokratično potrebo po legitimiranju nastanejo deficiti zmerom tedaj, kadar se krog udeležencev demokratičnih odločitev ne ujema s krogom tistih, ki so s temi odločitvami prizadeti; kolikor številčnejše in pomembnejše so stvari, ki se urejajo z meddržavnimi pogajanjmi, toliko več političnih odločitev odtegnejo od demokratičnega ustvarjanja javnega mnenja ter oblikovanja volje, ki sta zasidrana v nacionalnih arenah;
- c) omejevanje intervencijske zmogljivosti, ki jo je nacionalna država doslej izkoriščala za legitimacijsko učinkovito socialno politiko.

»Vodilna gospodarska vloga vlade in javnega sektorja pri razdelitvi virov in bogastva ter stabilizacija gospodarske rasti je bila ovržena s strani globalnih korporacijskih elit« (Brezovšek, 2003: 84). S prenosom odločanja država ali njena politična elita ne more več aktivno oblikovati in izvrševati politike; to pomeni, da so tudi državljani, kot politični pripadniki te skupnosti, brez moči in ne morejo več (so)odločati. »Demokratični postopki in

¹² Tipičen primer je namen ameriške igralniške verige, da investira približno milijardo evrov v Sloveniji in to investicijo pogojuje z znižanjem davka v igralništvu s približno 38 odstotkov na 12 odstotkov ter s spremembo zakonodaje glede dovoljenega deleža tujega lastništva (glej Šuligoj, 2005:20). Slovenska vlada mora, v kolikor želi omogočiti novo investicijo, spremeniti zakonodajo: dovoliti mora večji lastniški delež tujemu kapitalu in znižati stopnjo obdavčitve oziroma slediti zahtevam kapitala.

ureditve, ki dajejo združenim državljanom možnost za politično vplivanje na njihove družbene življenjske razmere, se morajo toliko bolj prazniti, kolikor bolj nacionalna država izgublja svojo vlogo in manevrski prostor, ne da bi za to nastajali njeni ustrezniki na nadnacionalni ravni« (Habermas, 2003: 5). Moč ljudstva – zmožnost zamenjave vladajoče garniture, pritisk na politično elito, pogajanje – postane brezpredmetno, ker se ne nanaša na vladajočo elito. »Ko nacionalna država v spremenjenem kontekstu svetovne ekonomije in svetovne družbe zadene ob meje svoje zmogljivosti, je s to organizacijsko obliko na kocki oboje – tako politična krotitev globalno neobzdanega kapitalizma kakor tudi edini primer kolikor toliko delujoče površinske demokracije« (Habermas, 2003: 1).

Aktivno vlogo držav oziroma njenih političnih elit v globalizaciji – kot so poskusi ustvarjanja kapitalu zadovoljivega in prijaznega okolja – je potrebno razumeti kot odgovor na pritiske, ki jih vrši kapital, oziroma kot odvisnost od ekonomske elite. Castells (v Trček, 2003: 66) ugotavlja, da »so se nacionalne države v devetdesetih 'transformirale iz subjektov suverenosti v strateške igralce', ki predstavljajo svoj interes in interese svojih državljanov v globalnem sistemu interakcij pod pogoji vzajemno deljene suverenosti«. Država je postala aktivna 'agencija za iskanje zaposlitve' državljanom, ki lahko poskuša, vendar ne more odločiti. »Države oziroma državne oblasti postajajo le eden od globalnih akterjev, ki pri svojem delovanju nihajo med globalnostjo in zastopanjem državljanov, praviloma, če ne gre za preostalo globalno ali makroregionalno velesilo, na račun svojih državljanov. Netransparentnost politike pa se izraža v krizi demokracije« (Trček, 2003: 80). Kapitalistični eliti se odpira možnost, da zavlada svetu v totalnem smislu; sprejela oziroma ustvarila si je vlogo, ki je brez nadzora, celo brez enakovrednega soigralca.

Izguba avtonomije in moči ne pomeni, da bo prišlo do zatona države; izguba pomeni predvsem nezmožnost nastopati kot enakovreden partner kapitalu. Potrebe kapitalistov, ki jih lahko zadovoljivo rešujejo nekateri državni organi, kot tudi potrebe po politični subeliti, so velike. »Predpostavlja se, da si transnacionalne korporacije želijo, da bi bile države šibke, kar preprosto ne drži, saj brez močnih državnih struktur, še zlasti na jedrnih področjih, ne morejo preživeti« (Wallerstein, 1999: 41). Transnacionalne korporacije oziroma kapitalisti, katerim le-te služijo kot nov način akumulacije kapitala, potrebujejo močne države, ki služijo njihovem interesu. Njihova moč je dobrodošla, saj je preko naveze prevladujoče ekonomske elite z odvisno politično elito v rokah prve. Moč države se koristi za vzdrževanje dosežene

neenakosti in za zagotavljanje primerne okolja za nadaljnjo kapitalistično produkcijo ter akumulacijo kapitala. Stanje, kateremu se približujejo države, se zelo dobro ujema z idejami klasičnih liberalcev, ki so »minimalno državo vedno pojmovali kot minimalno v pomenu svobodnega trga in čim manjšega vmešavanja v pravice posameznikov, toda vzporedno s tem so poudarjali močno vojsko in policijo, ki naj bi vzdrževali red med ljudskimi množicami« (Pikalo, 1999: 137). Takšno pojmovanje države, ki se danes uveljavlja v svoji najbolj radikalni obliki, pomeni dvoje:

- a) zagotovilo, da država ne bo posegala v akumulacijo kapitala, kar ima za posledico nezmožnost zagotoviti zadovoljivo demokracijo;
- b) varovanje obstoječe neenakosti oziroma varovanje kapitalistov pred množicami, kar predstavlja priznanje, da obstoječe stanje ni zadovoljivo demokratično.

Nakopičen kapital v denarno ovrednotenem svetu in privatna lastnina omogočata kapitalistom brezmejno uživanje življenja; pri tem rabijo le še varnost pred izključenimi, med katerimi jih je precej brez osnovnih pogojev za življenje.

Globalizacije ne doživljajo vse države na enak način. »Ni globalno enake izkušnje novega globalnega imperativa. Za ZDA na primer nacionalno sovпада z globalnim« (Beck, 2000: 36). Pomembna je prejšnja vloga kapitalistične elite v neki državi, (ne)zavezanost družbe kapitalističnemu načinu prilaščanja bogastva, stopnja ekonomske razvitosti v državi in že obstoječe neenakosti – predvsem na osnovi kapitala ter privatne lastnine – v družbi. V praksi se to kaže tudi v različnem (ne)sprejemanju reform javnega sektorja¹³, ki se predvsem prilagaja novim razmeram. Na dolgi rok bodo na račun globalne ekonomske elite izgubile tudi ZDA, ne pa njihova najvišja elita, saj – glede na razmerje lastništva in moči – njeni predstavniki sestavljajo velik delež nastajajoče globalne elite.

3. Reforma javne uprave

»V praksi se je globalizacija izrazila v obliki reform javne uprave po vsem svetu« (Brezovšek, 2003: 83). Teoretske osnove ima neoliberalna modernizacijska ideologija v

¹³ Glej tudi Bangura (2000).

Chicaški šoli¹⁴, ki vidi rešitev problemov celotnega javnega sektorja v njegovi *deregulaciji (D)* in *privatizaciji (P)* ter v kasnejšem delu (v letu 1993) *Reinventing Government*¹⁵, s katerim se 'chicaškemu paketu' doda *marketizacija (M)* (Lane, 1997). DPM okvir reform favorizira privatno lastništvo in privatni kapital nasproti javnemu, zato so bile ideje hitro sprejete v pomembnih finančnih ter gospodarskih krogih, ki so poskrbeli za širitev in implementacijo teh idej v globalnih razsežnostih. »Modernizacijsko ideologijo, ki je prodrla na površje v začetku osemdesetih let 20. stoletja, so zagovarjala in širila po posameznih delih velika svetovalna podjetja ter OECD¹⁶« (van Gunsteren v Kampen in Snijkers, 2003: 491). Politične elite so – da bi ugodile zahtevam centrov kapitala – začele izvajati reforme oziroma: sprožile so razgradnjo javnega na vseh nivojih delovanja države. Države tako prilagajajo delovanje svojih organov novim razmeram na način, kot jim to narekuje kapitalistična elita; slednja določa način, vsebino in rezultat reforme. »Obstajajo ogromni globalni pritiski, ki skušajo spremeniti značaj in funkcije države. Neoliberalni reformatorji so napadli povojni nacionalni, hierarhični, redistribucijski, razvojni in intervencijski značaj države. Državo poskušajo spremeniti v tržno orientirano, liberalizirano, vitko, upravljalno decentralizirano in strankam prijazno institucijo« (Bangura, 2000: 40). Država oziroma njeni organi se spreminjajo v institucije kapitalističnega sistema; država se staplja v obstoječe množstvo finančnih in drugih za kapitalizem pomembnih institucij. »Nacionalna suverenost v zvezi z administrativnimi reformami se je v marsičem uklonila globalizaciji« (Lynn, 2002: 134). »Rast mednarodnih financ ima potencial, da ustvari standardizirano obliko javnega sektorja v državah, ki so zelo integrirane v globalno ekonomijo« (Bangura, 2000: 3). Javne uprave postajajo pomemben segment 'komuniciranja' kapitalizma z državljani oziroma kapitalistov z množico izključenih. Z reformo javne uprave in posledično z njenim podrejanjem interesom kapitalistov, se le-ta odmika od svoje pomembne vloge za državljane. Reformatorji javnega sektorja ignorirajo trajna in življenjsko pomembna poslanstva države (Bangura, 2000: 43). Javna uprava opravlja (pozabljene) funkcije, ki presegajo sfero tržnih zakonitosti in interese kapitala:

¹⁴ Milton Friedman, George Joseph Stigler in drugi.

¹⁵ Avtorja dela sta David Osborne in Ted Gaebler.

¹⁶ Organizacija za gospodarsko sodelovanje in razvoj (Organization for Economic Cooperation and Development).

»Javno upravo lahko zaradi njene pomembnosti razumemo tudi kot element *ljudske suverenosti*, kajti ljudstvo preko nje izvaja funkcijo nosilca državne oblasti. V primeru državne uprave kot pomembnejšega dela javne uprave pa lahko govorimo tudi o identifikaciji elementov notranje *državne suverenosti*, ki kažejo na to, da država preko državne uprave izvaja funkcijo neposredne oblasti ter tudi upravlja in vodi pomemben del družbenih dejavnosti« (Brezovšek, 2000: 264).

Reforma javne uprave in javnega sektorja¹⁷ je sicer potrebna, ker ne dosega željenih rezultatov, kar pomeni, da družbi ne služi zadovoljivo; vprašljivi so pa končni rezultati, saj se reforma vrši pod diktatom elite, ki je zaradi prejšnjih razmerij z državo sokriva za obstoječe stanje in na način, ki je v korist te elite. Do radikalne reforme uprave mora priti, ker (Lynn, 2002: 137):

»Globalni kapitalizem terja demontažo ali pa vsaj bistveno oslabitev hierarhične birokratske komande in slabitev vloge državnih podjetij ter odpravo vseh cenovnih nesorazmerij in posegov v mobilnost kapitala in dela. Če je globalni kapitalizem najpomembnejša okoliščina, ki jo moramo upoštevati, potem je jasno, da se mora birokracija razdružiti v niz novih institucij, katerih oblike za zdaj še ne moremo v celoti dojeti, vemo pa, da morajo te institucije omogočiti prenos lastninskih pravic in kontrolo nad redkimi viri v privatne roke.«

Reforma se vrši v kapitalističnih okoliščinah in pod diktatom kapitalistične elite, zato vsebina in rezultat ne moreta biti drugačna. Kapitalizem transformira državne organe glede na svoje potrebe; razširitev na področje javnega in državnega se vrši predvsem zaradi pridobivanja novih virov akumulacije kapitala ter zmanjševanja stroškov z državo.

Prilagoditev sveta glede na neoliberalne želje se je vršila že prej, vendar poskusi niso bili preveč uspešni; bili so tudi teritorialno zamejeni. »Že več kot dve desetletji je modernizacija javnega sektorja, z namenom povečati kvaliteto in produktivnost, na političnem dnevnem redu« (Pollitt in Bouckaert v Kampen in Snijkers, 2003: 491). »V osemdesetih letih 20. stoletja so se stabilizacijski in prilagoditveni programi osredotočili na učinkovitost trga in ne na državne reforme. Verjelo se je, da bosta samo liberalizacija in zmanjšanje obsega javnega sektorja sproducirala minimalno, trgu prijazno in disciplinirano državo« (Bangura, 2000: 4). Neučinkovitost oziroma negativne posledice reform so imele za posledico povečan interes za državne reforme (Bangura, 2000: 4).

¹⁷ Ni jasnih razmejitev med javno upravo in javnim sektorjem: slednji predstavlja bolj širok pojem od javne uprave ter je najbolj široka oblika razumevanja javnega oziroma vsega, kar je v državni lasti.

Državne reforme so dobile potreben zagon v uporabi novih tehnologij, ki so odprle pot radikalnim spremembam na področjih javnega upravljanja. Od devetdesetih let 20. stoletja naprej so IKT prevzele centralno vlogo v mnogih vladnih modernizacijskih programih (Kampen in Snijkers, 2003: 491). Trenutni poskusi ustvaritve sveta po meri kapitalizma so bolj uspešni in se kot globalizacijski pritiski uveljavljajo brez resnih omejitev. Priča smo 'globalni zmagi' neoliberalnih reform – kot posledica in znak globalnega uveljavljanja kapitalizma – ki postajajo nujnost za vse države: totaliteta kapitalističnega sistema se izraža v neizogibnosti reform, ki delajo iz držav odvisne in podrejene institucije v sistemu. Globalni pritiski, ki povzročajo reforme javnega sektorja so (Bangura, 2000: 3-6):

- a) finančna globalizacija (širitev globalnih trgov, posebej tistih, ki so povezani z finančno integracijo in liberalizacijo);
- b) javnofinančni (proračunski) primanjkljaji;
- c) strukturno prilagajanje;
- d) demokracija.

Globalizacija se vrši po valovih, ki so odvisni od predhodnega stanja države; prvi je val demokracije oziroma uvedba liberalnodemokratskih načel, ki pomenijo vzpostavitev zasilnih demokratično izvoljenih političnih predstavnikov in zavezanost kapitalizmu – čeprav je kapitalizem večkrat dokazal, da lahko na svojih mejah, ki sedaj izginjajo, sodeluje (predvsem pri izkoriščanju naravnih virov in prodaji orožja) tudi s političnimi ureditvami brez vsakršnega elementa demokracije – kot temeljni prvini, po formuli: (omejena) demokracija za ljudstvo in liberalizem za kapitaliste. Sledi nastanek ali prilagoditev institucij, preko katerih je možno uvesti tržna načela ter tokove – finančne in druge – s preostalim svetom. Finančni tokovi – sopotnik teh so prenos lastnine – državo trdno povežejo v sistem globalnega superkapitalizma; posledica je povečana odvisnost države in ustvarjanje primerne okolja za povečano kapitalistično akumulacijo kapitala oziroma neoliberalistično reformo države. Potrebo po reformi spodbuja tudi javnofinančni primanjkljaj, ki nastaja kot posledica ločitve akumulacije kapitala od države, ki za svoje delovanje potrebuje ta kapital in je posledica nesorazmerij, ustvarjenih zaradi kapitalizma. »Zmanjšanje obsega javnega sektorja, uvajanje tržnih mehanizmov in privatizacija se omenjajo kot uspešne metode za kontrolo javnofinančnih primanjkljajev in prestrukturiranja javnega sektorja« (Bangura, 2000: 4). Pri reformi javnega sektorja se je Svetovna banka osredotočila na prestrukturiranje

državnih služb, reformo plač in zaposlitev, privatizacijo, decentralizacijo ter uvajanje tržnih načel pri javnih storitvah (Bangura, 2000: 5). Z reformami javnega sektorja se poskuša doseči (Bangura, 2000: 6):

- a) stabilnost javnih financ;
- b) učinkovito upravljanje;
- c) gradnja državnih kapacitet;
- d) javna odgovornost.

Podrobneje analiziram poskuse doseganja prvih dveh ciljev, ker se druga dva nanašata predvsem na nerazvite države¹⁸, kar pa še ne pomeni, da sta v razvitih državah dosežena ali vsaj neproblematična; v razvitem svetu smo celo priče razgradnji državnih kapacitet in nenehnim poskusom zmanjševanja javne odgovornosti, še posebej tam, kjer se pojavlja povečan interes privatnega kapitala¹⁹. Stabilnost javnih financ naj bi dosegli z (Bangura, 2000: 7):

- a) zmanjševanjem javnih izdatkov;
- b) privatizacijo;
- c) davčno reformo.

Izravnane državne (javne) proračune naj bi dosegli z zmanjševanjem javnih izdatkov – predvsem izdatkov za socialo, šolstvo, zdravstvo – kateremu sledi davčna reforma, ki brez izjem predstavlja zmanjševanje višine davkov bogatih in podjetij, večkrat tudi večjo obdavčitev za tiste z nižjimi dohodki. Kot na dodatni proračunski vir se gleda na privatizacijo, ki – ob sicer pozitivnih kratkoročnih finančnih učinkih za državne proračune – pomeni prenos lastnine in nadaljnjega dobička, ki bo izhajal iz te lastnine v roke kapitalistov. S privatizacijo izgubljajo država, njena politična elita ter državljani oziroma celotna politična skupnost, ki izgublja še zadnje lastne vire akumulacije kapitala namenjenih za financiranje svojih potreb; sledi popolna odvisnost od kapitalistov in kapitalistične elite, okoli katere se koncentrira ne le privatna lastnina, ampak vsa lastnina oziroma celotni materialni svet. »Privatne oblike lastnine po svoji naravi niso boljše od javnih oblik« (Bangura, 2000: 18), zato tudi učinki privatizacije ne bodo pozitivni za družbo. »Ko je nekaj privatizirano, je po

¹⁸ Glej tudi Bangura (2000).

¹⁹ Neskladje se pojavi zaradi potreb kapitalističnega sistema, ki deluje s pomočjo državnih struktur, ki pa ne smejo biti finančno potratne, in zaradi potreb po minimalni javni odgovornosti – zaradi legitimiranja sistema – omejeni z interesi kapitala.

definiciji umaknjeno iz javne arene, ljudje pri tem nimajo nobene besede več. Privatizacija tega, čemur pravijo 'storitve', je v resnici metoda za popolno uničenje demokracije« (Chomsky, 2005: 5). Odvisnost je popolna: brez kapitalistov ne more delovati nobena državna institucija – na katere so vezani položaji političnih elit – in od kapitalistov je odvisna večina državljanov (nekapitalistov), ki samo preko sodelovanja s kapitalisti – menjava dela za zaslužek – ohranjajo nujno potrebna sredstva za (dostojno) življenje.

3.1. Novi javni menedžment

Privatizacija državnega premoženja se vrši od 'zunanjih območij' oziroma širše javne uprave in javnega sektorja do 'jedrnih območij' oziroma državne uprave. Predvsem za privatizacijo državne uprave velja, da so se pokazale nekatere omejitve pri gladkem prenosu lastništva v privatni sektor. Med omejitve spada tudi dejstvo, da nekatere službe²⁰ ne morejo same zagotavljati dobička, vendar so vseeno pomembne za kapitalistični sistem; predvsem zaradi obrambe pred izključenimi in preprečevanja splošne anarhije. Prav tako je pomembna ugotovitev, da morajo politične elite – zaradi funkcije legitimiranja – še zmeraj ohranjati formalni nadzor nad državnimi službami. Državna uprava se zato razbija na posamezne dele, ki bodo prehajali v privatne roke postopoma in posamezno, glede na potrebe kapitala in glede na stopnje možnega dobička v prihodnje. Projekti javnega in zasebnega partnerstva morajo biti zanimivi za privatni kapital, kar pomeni, da morajo prinašati najmanj 15 odstotni dobiček (Mrak v Čeh, 2005: 14). Potrebne so 'predpriprave', ki institucije uprave naredijo po meri kapitalistov oziroma primerne za popolno privatizacijo. Učinkovito upravljanje bi naj dosegli z (Bangura, 2000: 7):

- a) decentraliziranim menedžmentom;
- b) izvrševalnimi agencijami;
- c) kvazi-trgi;
- d) korporacijskim upravnim odborom direktorjev²¹;

²⁰ Gre za službe, ki so sestavni del t.i. minimalne države. Minimalna država se lahko ukvarja le z obrambo, policijskimi dejavnostmi, skrbjo za uresničevanje pogodb, zaščito pred epidemijami in podobno; preraždeljevanje, financiranje zdravstva, šolstva, kulture, javnega pokojninskega sistema in podobno niso naloge države (Nozick v Mrkaić, 2005: 8-9). To seveda ni dokončna razmejitev minimalne države od privatnega sektorja; ta je v sedanjih okoliščinah odvisna predvsem od interesov kapitala.

²¹ Direktorat (generalni direktor in ostali člani direktorata) kot vodilni vrh decentraliziranih enot.

- e) pogodbenim plačilom glede na učinek;
- f) sodelovanjem z zasebnim sektorjem.

Vlade si vse bolj prizadevajo zamenjati administrativne, hierarhične in profesionalne kulture s privatno in tržno kulturo (Dunsire in Hood v Lynn, 2002: 133). Privatna in tržna kultura je predstavljena kot uspešna in neproblematična; sprejema se jo v njeni idealizirani obliki, ustvarjeno skozi optiko neoliberalizma in brez vključevanja preštevilnih evidentnih problemov, ki jih povzroča.

Najbolj popularne interpretacije sprememb govorijo o 'novi paradigmi', ki je postala znana kot NJM²² (Lynn, 2002: 133). Gre za »novo paradigmo upravljanja s poudarkom na usmerjenosti k uporabniku in splošni učinkovitosti z uvajanjem aplikativnih managerskih metod dela in tržnih mehanizmov iz zasebnega v javni sektor« (Brezovšek, 2000). Povečevanja učinkovitosti upravljanja oziroma uvajanja NJM so se lotili v nepodjetniških delih javne uprave in v javnih podjetjih, pri katerih so se pokazali zadržki do njihove privatizacije (Bangura, 2000: 22). Vršni se preoblikovanje posameznih enot javnega sektorja – preoblikovanje javne (državne) lastnine – kar naredi te enote primerne za sodelovanje s privatnim sektorjem in v končni fazi tudi za popolno privatizacijo; ta je možna zato, ker je privatnemu kapitalu omogočeno, da prevzame institucijo v obliki, za katero je usposobljen, da jo upravlja, in z vsebino, ki mu zagotavlja dobiček ter nadaljnjo akumulacijo kapitala. Gre za namerno sprožene transformacije javnih institucij v oblike narejene po zgledu kapitalističnih korporacij. Ko je vzpostavljen prvi pogoj, je možna nadaljnja stopnja oziroma vstop zasebnega. »Partnerstvo med javnim in zasebnim je kot najbolj napredna oblika uvajanja tržnih načel in upravljalških reform, za področja, kjer je bila privatizacija izključena« (Bangura, 2000: 30). Stopnji partnerstva sledi (kot sem omenil že zgoraj) popolna privatizacija.

Nameravane rezultate Novega javnega menedžmenta je Politt (v Lynn, 2002: 134) strnil v pet točk:

- a) varčevanje: zmanjšanje proračuna;
- b) izboljšanje procesov: hitrejši in bolj dostopni pritožbeni postopki, hitrejše reševanje prošelj, storitve osredotočene na eno mesto in podobno;

²² Novi javni menedžment; razumljen tudi kot »novo upravljanje javnega sektorja« (Kickert v Brezovšek, 2000: 270).

- c) povečana učinkovitost: boljša input/output razmerja, več diplomiranih študentov na enega polnozaposlenega profesorja, enako število vozniških dovoljenj pri 20 odstotkov manjšem številu uradnikov;
- d) večja uspešnost: manj revščine, manj funkcionalne nepismenosti, manj zločinov, manj brezdomcev, manj drog, manj spolne in etnične neenakosti, več novih zaposlitev, več zadovoljstva in zaupanja s strani državljanov;
- e) splošno povečanje zmogljivosti, fleksibilnosti in elastičnosti celotnega administrativnega sistema (s pomočjo zaposlovanja in usposabljanja bolj izobraženih in bolj predanih javnih uslužbencev).

NJM torej – ob nekaterih realnih pričakovanjih – obljublja zelo populistično obarvane in nerealne rezultate. Prikazan je kot odgovor na vse probleme družbe; podoba bo zbledela v naslednjih krizah, ki bodo imele vzroke tudi v NJM.

3.2. Moč birokracije

Moč birokracije je predpogoj za učinkovito upravljanje sodobnih družb (Peters v Lynn, 2002: 138). Decentraliziran menedžment oziroma avtonomne agencije, ki so nastale iz prejšnje monolitske birokracije, so prevzele korporacijske oblike upravljanja ali model upravnega odbora direktorjev, ki ima lastnost, da zmanjšuje moč izvoljenih predstavnikov in sindikatov oziroma organiziranih skupin nasproti menedžmentu (Bangura, 2000: 24-25). Moderna birokracija torej črpa moč iz notranje nedemokratično organiziranih avtonomnih agencij. S tem se nadomešča moč prejšnje oblike birokracije, ki je svojo moč črpala iz monolitske in vseobsegajoče strukture. Ker je moč državne uprave potrebna zaradi discipliniranja državljanov – ti ne smejo ukrepati proti kapitalističnemu sistemu in morajo biti voljni privzemati neenakosti kapitalističnega sistema, kot tudi probleme, ki izhajajo iz njihovega položaja v družbi – je nedemokratična narava organizacije – skupnost direktorjev, ki kot *nova subelita upravnikov* hitro naveže odnos do kapitalistične elite – za kapitalistični sistem več kot zadovoljiva rešitev. Spremenjeno vlogo javne uprave v globalnem kapitalističnem sistemu dobro opiše Brezovšek (2003: 85):

»Nekaj desetletij je tradicionalna upravna država uspevala uravnotežiti interese korporacijskih elit s širšimi javnimi interesi, s čimer je zagotavljala družbeno in politično stabilnost, nujno za

akumulacijo kapitala in sistemsko legitimnost, ter imela ključno vlogo pri vzpostavitvi sistema. Sedaj jo je zamenjala korporacijsko-prisilna država, za katero je značilno razraščanje prisilne birokracije, ki poskuša zaježiti potencialne grožnje državljanov za družbeno ureditev. Te grožnje izvirajo iz tržnega kaosa ter ekonomskih in družbenih pritiskov, ki jih povzroča globalizacija. Javna uprava se je spremenila v nadzornika, ki omogoča akumulacijo kapitala.«

Rezultat neoliberalnih reform, ki jih je sprožila in vodila ekonomska oziroma kapitalistična elita, je torej prisilno-represivna oblika javne uprave, ki je v službi svoje stvarnice kapitalistične elite. Končni rezultat je popolno nasprotje glede na moto reforme »*približati upravo ljudem*«²³, ki je – izgleda, da uspešno – opravil svojo vlogo pri zameglitvi dejanskih namenov reformatorjev. Po izpeljani reformi bodo organi javne uprave delovali kot podjetja, ki morajo slediti zahtevam kapitala – ta bo prisoten kot lastnik in kot pomemben partner – zato se bodo ljudem 'približale' le storitve v obliki potrošniškega blaga, ne pa uprava kot element ljudske suverenosti.

Reforme javnega sektorja se lahko in so se dogajale tudi brez privolitve ter podpore prebivalstva (Bangura, 2000: 41); so projekt kapitalistične elite v navezavi s političnimi elitami in so v korist ekonomske elite – ta postaja lastnik vitalnih delov razbite in medsebojno konkurenčne uprave, ki torej nima več moči regulirati družbe samostojno, brez upoštevanja volje ekonomske elite – zato ni za pričakovati, da bi si podpora ljudstva sploh lahko pridobile. Zavedajoč se tega, elite pri ljudstvu podpore nikoli niso iskale; za uspešnost reform so raje uporabile svoj položaj v družbi. Ljudstvo zato izraža nestrinjanje z reformami na načine, ki so mu pač na voljo. »Raziskovalni podatki v državah OECD in anekdotski dokazi za države v razvoju so pokazali, da je nasprotovanje civilne družbe državi večkrat posledica nestrinjanja z vizijami zmanjšanja obsega javnega sektorja in uvajanja tržnih načel pri javnih storitvah, katere podpirajo neoliberalne uprave in agencije« (Bangura, 2000: 5). Nasprotovanje neoliberalnim reformam in postopkom dobiva obrise splošnega nasprotovanja kapitalističnemu sistemu, ki pa še ni doseglo kritične točke.

²³ Glej tudi Kampen in Snijkers (2003), str. 491.

3.3. Izvajanje reform

Reforme javnega sektorja so bile sprožene zaradi interesov kapitalistov, izvajati pa so jih začele politične elite, ki so te reforme poskušale prikazati kot svoj projekt. Primer tega je tudi reforma telekomunikacijsko-informacijskega področja. S pomočjo oblikovanja politik informatizacije (oblikovanja informacijske družbe) in predvsem z njihovim učinkovitim izvajanjem, naj bi se politične elite legitimizirale kot tiste, ki zagotavljajo javni interes (Gantar, 2004: 215). Bangemannovo poročilo²⁴ (1994) – ob prehodu v informacijsko družbo, v katero bi naj prešli z uporabo IKT – državam med drugim priporoča tudi:

- a) uvedbo tržnih mehanizmov za vse storitve telekomunikacijskega oziroma informacijskega sektorja;
- b) prepustitev telekomunikacijskega oziroma informacijskega sektorja zasebnemu kapitalu;
- c) partnerstvo med javnim in zasebnim sektorjem;
- d) odpravo obremenitev telekomunikacijskih podjetij, kot so sofinanciranje javnih funkcij, eksterno raziskovanje in razvijanje, prispevki za urejanje prostora, obremenitev z odgovornostjo za vsesplošne storitve;
- e) vzpostavitev 'pravilnega' zakonskega okvirja, ki bo omogočal oblikovanje in zaščito konkurence na trgu ter predvidljivo okolje, ki bo omogočilo strateško načrtovanje in investiranje.

Glede na priporočila državam lahko Bangemannovo poročilo razumemo kot *kapitalistični manifest za informacijsko družbo*, ki ga je za potrebe kapitalistične elite sproducirala neoliberalna politična elita. Vlada RS²⁵ (kot tudi vlade drugih, predvsem evropskih držav) pri svojem delovanju in načrtovanju dela – kar je evidentno v Strategiji e-poslovanja²⁶ (2001) – prevzema ideološke in praktične napotke Bangemannovega poročila. Politične elite so tako začele igrati igro, v kateri je zmagovalec ekonomska elita. Postale so lokalni promotorji novih tehnologij; začele so ustvarjati nove potrebe, ki bi jih naj zadovoljivo rešile IKT. Reforma javne uprave predvideva vpeljavo IKT v vsa področja življenja; pomembna je tako

²⁴ Evropa in globalna informacijska družba: Priporočila Svetu Evrope. Martin Bangemann in skupina, Bruselj, 1994.

²⁵ Vlada Republike Slovenije.

²⁶ E-poslovanje v javni upravi RS za obdobje od leta 2001 do leta 2004. Vlada Republike Slovenije, Center Vlade RS za informatiko, Ljubljana, 2001.

javna kot privatna potrošnja in uporaba novih IKT. V ožjem državnem smislu to pomeni informatizacijo javne uprave in uvedbo elektronskega poslovanja z državljani ter gospodarskimi subjekti. »Kapitalistične vlade pogosto poudarjajo politične koristi IKT za javno dobro. Istočasno se informacije in komunikacije prikazujejo kot življenjsko pomembno blago« (Malina, 2001: 34). »Ko je potreba vzpostavljena, so IKT razvite kot visoko profitni vir moči in bogastva« (Malina, 2001: 34). Politične elite so za ekonomsko elito začele ustvarjati ugodno okolje za nadaljnjo kapitalistično proizvodnjo in akumulacijo kapitala; spodbudile so uporabo novih tehnologij oziroma odprle so pot tehnologijam, ki so nov vir moči ter akumulacije kapitala v rokah kapitalistov. Zahteve kapitalistov so politične elite prenesle na nižje ravni do državljanov-potrošnikov in jih tudi same sprejele kot nujnost.

V prevladi globalne kapitalistične elite so države začele privabljati kapital; ta je zaradi novih razmer zelo mobilna in bo prišel oziroma odšel v državo z najbolj ugodnim okoljem za akumulacijo kapitala. Država sporoča svetovnemu kapitalu, da je odprta za poslovanje, da je sprejemljiva za svetovne interese in da je v njen prostor vredno investirati (Purcell, 1999: 15). Opira se na uporabo novih tehnologij, ki so le ena od prednosti, s katero lahko države pritegnejo kapital; druge so še na primer poceni in izobražena delovna sila, nizki okoljski standardi, kapitalistom prijazen davčni sistem. Slovenija uporablja svetovni splet²⁷ (Purcell, 1999: 56):

- a) kot platformo za zagotavljanje informacij in storitev domačemu prebivalstvu;
- b) kot prostor za lobiranje pri ljudeh, ki brskajo po spletnih straneh in zasedajo položaje v poslovnem ter političnem prostoru.

Z uporabo spleta oziroma novih IKT država ustvarja primerno okolje navznoter in to prednost sporoča navzven lastnikom oziroma nadzornikom kapitala.

4. E-država

Reforma javne uprave s pomočjo oziroma uvajanjem IKT je imela za posledico informatizirano javno upravo – informatiziran je predvsem njen ožji del oziroma državna uprava – ki zaradi svojega elektronskega značaja komunicira in posluje po elektronski poti.

²⁷ Analiza državnih spletnih strani je bila narejena leta 1998.

Po podatkih Evropske komisije (v Vehovar in drugi, 2005: 58) je bilo oktobra 2004 na področju Evropske unije 84 odstotkov ponudnikov javne uprave prisotnih na spletu in 40 odstotkov javnih storitev povsem interaktivnih²⁸. Končni namen reform je, da se vsi odnosi med državljani oziroma civilno družbo in upravo – tudi konstitutivni elementi demokracije, ki presegajo uporabo storitev – začnejo odvijati na elektronski način ob uporabi novih IKT. V novoreku zato postaja država e-država, njeni državljani e-državljeni, odnosi med njimi pa se opisujejo kot e-demokracija. E-demokracije se ne da zreducirati na golo e-poslovanje in ne da se je enačiti – kot to poskušajo reformatorji – z demokracijo kot tako. E-demokracijo lahko danes razumemo predvsem kot tisto, ki obljublja in je brez jasnih samopredstav. »E-demokracijo je bolj preprosto opisati kot pa realizirati« (Chadwick, 2003: 448). Ideja o e-demokraciji je možna zaradi informatizacije države in zaradi informatizacije državljanov – torej zaradi obstoja IKT – in povezave med njima v kibernetnem prostoru.

Kibernetni prostor je »obljuba o novem družbenem prostoru, globalnem in nevladanem, znotraj katerega lahko kdorkoli, kjerkoli brez strahu vsem drugim ljudem pove karkoli verjame in misli. Nov medij naznanja intelektualno in ekonomsko svobodo, ki bi lahko odstranila vso avtoritarno oblast na planetu« (Barlow v Loader, 1997: 4). Obljube seveda niso uresničljive, izpolnjujejo pa svojo funkcijo; to je prikazovanje novih tehnologij kot rešiteljev družbe in sveta, kar ima za posledico bolj nekritično uporabo teh tehnologij. »Kibernetni prostor lahko razumemo le v povezavi s tehnološko-družbenim prestrukturiranjem, ki se odvija v stvarnem svetu: IKT so oboje, gonilna sila tega prestrukturiranja in odgovor na le-to; IKT ne ustvarjajo imaginarnega področja, ki bi bilo ločeno od tega« (Loader, 1997: 7). E-demokracijo, kot zadnjo in najplemenitejšo obljubo reformatorjev javnega sektorja (in apologetov kibernetnega prostora kot velikega pravičnega), je zato treba analizirati upoštevajoč nosilce reforme, namene reforme ter (ostale) rezultate reforme. Upoštevati je treba tudi, da e-demokracija ni ekvivalent demokraciji kot taki.

»V razvoju informatizacije slovenske države in družbe se favorizirajo predvsem tisti instrumenti IKT, ki ohranjajo obstoječa razmerja, jih podpirajo in po možnosti krepijo moč obstoječih (političnih) akterjev« (Lukšič, 2003: 32). Uporaba IKT pomeni:

²⁸ Možnost elektronskega oddajanja obrazcev, vlog, zahtevkov, prošenj, davčnih napovedi itd.

- a) nov vir akumulacije kapitala; zaradi potrošnje IKT in zaradi potrošnje novih produktov sproduciranih z IKT kot so: informacije, storitve in zabavna vsebina;
- b) nov način ohranjanja obstoječih razmerij in povečevanje neenakosti; večja koncentracija bogastva in moči okrog kapitalistične elite in nadzor družbe preko politične (sub)elite.

S pomočjo IKT politične elite zakrivajo svoj odvisni položaj od kapitalistične elite in s tem nedemokratičnost celotnega sistema. Marksistično izhodišče glede dokazovanja krize legitimacije države je naslednje (Held, 1989: 222): »Država mora sprejemati odločitve, ki se dolgoročno ujemajo s poslovnimi (kapitalističnimi) interesi, hkrati pa se, da bi ohranila volilno podporo množice, prikazuje kot nevtralna glede vseh (razrednih) interesov«. Pri uporabi IKT za upravne namene – pri vzpostavitvi komunikacije z državo, pri uporabi storitev – se zato poudarja njihov potencial v ustvarjanju enakopravnosti; to je sporočilo državljanom, da je država nevtralna in da skrbi za blaginjo vseh. Toda upoštevati je treba, da v komunikaciji z državljanom nikoli ni presežen simbolični input-output sistem in da uporaba IKT ni mišljena kot preseganje tega zamejenega prostora političnega, zato tudi v morebitnem dosegu tega ideala to ne bi signifikantno vplivalo na celoten sistem; le bolj bo okrepilo njegovo nedemokratično naravo in prevlado kapitalistov. Državljanom se obljublja enakopravnost v sferi, ki jo zaradi obstoja dejanskega input-output sistema lahko definiramo kot ozko in ki je v razmerah globalizacije zaradi povečane moči ekonomske elite – ter neugodnega položaja politične elite v razmerju odvisnosti – še bolj zožena. »'Javna sfera' in prostor za državljanstvo vključitev sta bila zožena kot posledica globalizacije in rekonstrukcije vladanja« (Brezovšek, 2003: 84); to potrjujejo tudi prve ocene spletnih strani slovenske države. Vladne spletne strani in portali ponujajo državljanom veliko možnosti za informiranje ter opravljanje storitev, malo ali skoraj nič pa za izvajanje različnih oblik javne participacije (Delakorda, 2003: 88). Spletne rešitve javne oblasti predstavljajo prenos razmerij iz realnega v virtualni prostor in ne pomenijo razširitve obstoječih pravic državljanov ali razširitve demokracije (Delakorda, 2003). Implementacije novih tehnologij se vršijo zaradi povečanja učinkovitosti ter (navidezne) legitimnosti državnih organov in ne zaradi prenosa odločanja na nižje ravni; »dosedanje implementacije le minimalno posegajo v obstoječe okvire političnega delovanja in načine sprejemanja odločitev skoraj v ničemer ne spreminjajo« (Oblak, 2003b: 94). Spletne strani ministrstev in njihovih služb so bolj prostor

samopredstavljanja in posredovanja informacij, aktualnih novic ali sporočil za javnost in precej manj prostor, ki bi omogočal dostop državljanov oziroma interaktivnost (Oblak, 2003a: 68). Politična vloga interneta v slovenskem političnem delovanju je zreducirana na dostop do političnih informacij in na dostop do javnomnenjskih raziskav (Oblak, 2003a: 72). Javne institucije v Sloveniji uporabljajo medmrežje predvsem za predstavljanje, razglašanje in sporočanje (Vintar v Oblak, 2000: 126). IKT služijo politični eliti v 'utrjevanju' njenega položaja do državljanov na način širjenja vsebin, ki podpirajo obstoječa razmerja v družbi, ali da vsaj niso v nasprotju z njimi. Vladajoča elita preko politične subelite ohranja oziroma povečuje ustvarjene neenakosti v družbi, zato raba IKT ne sme preseči propagandne funkcije in navideznih vključitev. »Problemi in omejitve so v politikah, ki narekujejo rabo in izrabo tehnoloških potencialov« (Oblak, 2003a: 72).

Z uvajanjem novih IKT prihaja do reinterpretacij vrste družbenih problemov. Nezaustojnost demokracije – kot posledica vladanja ekonomske elite in temu primernemu zoženju demokratičnega političnega prostora – se prikazuje kot problem dostopnosti in uporabe teh tehnologij. »Veliko starih problemov, ki so se pojavili v zahodnih demokracijah, je možno v informacijski dobi preprosto preformulirati, pred njih je potrebno dodati le *e*« (Kampen in Snijkers, 2003: 492). Vladajoča elita zlorablja digitalni razkorak za opravičevanje svoje nedemokratske prevlade. Bangemannovo poročilo (1994: 7) vidi glavno nevarnost, ki preti 'uvedbi' informacijske družbe »v nastanku dvoplastne družbe bogatih in revnih, v kateri ima le del prebivalstva dostop do novih tehnologij, jih udobno uporablja in lahko polno uživa njihove dobrobiti«, do česar bi prišlo v primeru, če bi »posamezniki zavrgli novo informacijsko kulturo in njene instrumente«. Bangemannovo poročilo (1994: 7) priporoča, da se moramo taki nevarnosti zoperstaviti, »tako da prepričamo ljudi, da nove tehnologije ponujajo možnost velikega koraka ...«. Formula je naslednja: kapitalistična elita je dala na trg nove IKT – te za kapitaliste predstavljajo nov način akumulacije kapitala in moči – ki bodo rešile človeštvo, v primeru, da do tega ne bo prišlo, so lahko krivi le potrošniki-državljanji, ker zavračajo priložnost. Neudeležba v političnem procesu, kot posledica razočaranja s kapitalističnim sistemom, se v informacijski dobi lahko hitro prevede v problem digitalnega razkoraka oziroma problema (ne)dostopnosti do IKT ali zavračanja IKT; problem se od svojih vzrokov prenese na varna tla digitalnega razkoraka.

4.1. E-demokracija v predstavah izvajalcev reform

Vladni dokumenti, ki so namenjeni informatizaciji in uvajanju elektronskega poslovanja v javni upravi²⁹ opredeljujejo tudi videnja izvajalcev reform (vlade in njenih služb) glede demokratičnih potencialov novih tehnologij. Ugotovitve so praviloma zbrane pod 'zadnjo točko reforme' oziroma pod e-demokracijo.

Strategija e-poslovanja³⁰ (2001: 153) navaja poglede Vlade RS na realizacijo e-demokracije v treh časovnih stopnjah:

- a) *dan*es je e-demokracija lahko predmet javnih razprav, povezovanja med poslanci državnega zbora, interaktivnih informativnih spletnih strani državnega zbora, snovanja parlamentarnih skupin in podobno;
- b) *v bližnji prihodnosti* lahko e-demokracija pomeni tudi vključevanje državljanov v volitve in referendumе ob uporabi internetnih tehnologij;
- c) *v daljni prihodnosti* e-demokracija pomeni neposredno participacijo, direkten vpliv državljanov pri sprejemanju aktov in zakonov, kot je na primer izbira informiranih državljanov ter odločitev na temelju večine med različnimi opcijami odlokov, katere je predhodno sprejela vlada.

Za e-demokracijo v daljni prihodnosti Strategija e-poslovanja (2001: 153) še pravi:

»Ni težko uvideti, da je e-demokracija kot takšna pravzaprav demokracija v pravem pomenu besede, saj glas ljudstva dejansko postane temeljno orodje odločanja – vsak državljan enakopravno ter po svoji volji in prepričanju neposredno vpliva na končne odločitve. Idealna e-demokracija v končni fazi popolnoma nadomesti parlament. Takšne prakse trenutno še ni nikjer po svetu, zdi pa se, da se bo zaradi zaprtih interesov težko uveljavila.«

Vlada RS opisuje e-demokracijo z nekritičnim jezikom futuristov, ki razglašajo IKT za rešitelja vseh problemov demokracije in so brez vsakršnega stika z realnim svetom. Tako povzdiguje ideje o neposredni demokraciji, medtem ko so trenutne rešitve na nivoju spletnih anket. V upravičevanju novih tehnologij se naslanja na neresen populizem o neposredni demokraciji, 'pravi demokraciji' in podobno, uresničitev tega pa prestavlja v nikoli doseženo

²⁹ Mišljena je predvsem državna uprava oziroma ožji del javne uprave; to je razvidno tudi iz poslanstva Strategije e-poslovanja (2001): »Dokument je glede na opredelitev javne uprave, zavezujoč za državno upravo, za druge veje oblasti in lokalno samoupravo pa ta dokument predstavlja priporočilo Vlade RS za zagotovitev usklajenega in povezanega delovanja na državni ravni« (Strategija e-poslovanja, 2001: 16).

³⁰ V prilogi 'Pojmovnik'.

daljno prihodnost. Nejasnost predstav Vlade RS o e-demokraciji je skladna z nejasnostjo pri futuristih; pri slednjih nejasnost »izvira najbrž iz dejstva, da v ospredje postavljajo predvsem napovedi o prihodnosti, brez ambicije, da bi analizirali konkretna, dejanska stanja v družbi« (Oblak, 2003b: 21). E-demokracija 'v daljni prihodnosti' obljublja radikalne spremembe in popoln prenos odločanja na nivo državljanov; e-demokracija v otipljivem času ('danes' in 'v bližnji prihodnosti') pa ne vsebuje niti enega novega elementa vključevanja državljanov.

V Strategiji spletnega delovanja³¹ (2004: 15) je zapisano, da ima državna uprava »namen izkoristiti demokratični potencial svetovnega spleta in preko njega ponuditi možnost participacije državljanov pri obravnavanju državno relevantnih tem«. Načela e-demokracije, definirana v Strategiji spletnega delovanja (2004: 15) so:

- a) vključitev vseh: možnost dostopa vseh državljanov do interneta in preko njega do vključevanja v delo državne uprave;
- b) odprtost, elektronska oskrba z informacijami: dostop državljanov do vseh informacij, ki jih hrani državna uprava in so pomembne za izboljšanje državnega procesa;
- c) varno okolje v katerem poteka demokratični proces, varovanje zasebnosti mnenj državljanov;
- d) dovetnost za mnenja in pobude: poslušanje, spoštovanje in upoštevanje mnenj ter pobud državljanov;
- e) posvetovanje kot odnos med državljani na eni in državno upravo ter njenimi uslužbenci na drugi strani.

Državna uprava lahko z nastopom na svetovnem spletu (Strategija spletnega delovanja, 2004: 16):

- a) poenostavi udeležbo državljanov z dostopom do informacij, sledenjem in nadzorovanjem dela državne uprave, sodelovanjem pri oblikovanju odločitev, formiranjem interesnih skupin ter njihovo razpravo;
- b) razširi krog ljudi, ki so aktivno vključeni v demokratični proces delovanja državne uprave;
- c) poglobi sodelovanje z državljani z uvedbo dialoga in posvetovanja.

³¹ Strategija delovanja in razvoja državne uprave Republike Slovenije na svetovnem spletu. Vlada Republike Slovenije, Ljubljana, 2004.

Državna uprava ponuja naslednje tehnične možnosti svetovnega spleta, ki predstavljajo realizacijo e-demokracije (Strategija spletnega delovanja, 2004: 15-16):

- a) elektronska pošta: neposredno komuniciranje med državljani in predstavniki državne uprave;
- b) elektronski forumi in klepetalnice: razpravljanje o aktualnih, relevantnih državnih temah in problematikah z vladnimi predstavniki;
- c) tematska razpravljalska spletna stran: tematsko oblikovana spletna stran, ki vsebuje informacije o tematiki, moderiran forum, zaključke, povzetke in arhiv razprav o tej problematiki;
- d) elektronska glasovanja: zbiranje stališč in ocenjevanje javnega razpoloženja o pomembnih državnih vprašanjih preko spletnih anket, elektronskih referendumov in elektronskih volitev, ki imajo posvetovalni namen;
- e) elektronske peticije: podajanje peticij o javnih zadevah, ki na elektronski način omogočajo podpiranje peticij s podpisom;
- f) elektronsko posvetovanje: komentiranje tem na posameznih poljih policy se razširi med različne javnosti, strokovnjake in/ali interesne skupine. Cilj elektronskega posveta je gojiti participativno/kooperativno kulturo z opogumljanjem splošne javnosti, interesnih skupin in strokovnjakov, da sodelujejo v odločevalskem procesu.

Strategija spletnega delovanja opredeljuje dve novi možni vključitvi državljanov v politični proces:

- a) razpravljanje preko forumov, klepetalnic in tematskih spletnih strani;
- b) posvetovanje v obliki komentiranja tem.

Za vse ostale lahko trdimo, da so le elektronska transformacija prejšnjih oblik komunikacije z državljani, na primer: peticija se transformira v e-peticijo, ankete v posvetovalno e-glasovanje, postavljanje vprašanj pred upravnimi okenci in klasična pošta v e-pošto. Kljub pripravljenosti uprave, da vključi elemente razpravljanja in posvetovanja v svoje delovanje, tudi ta dva elementa ne pomenita razširitve klasičnega načina odločanja ali soodločanja na noben način; prav tako ne predstavljata možnosti predlaganja vsebine odločanja. Glede posvetovanja tudi ni jasen napredek glede na možnosti, ki so odprte za posvetovanje – na primer s strokovnjaki – že danes, brez uporabe IKT. Podobno je s komentiranjem delovanja politične elite pri posameznih temah, to se izvaja na primer preko medijev in tudi drugače,

zato je novost tovrstnega posvetovanja samo v tem, da ga uprava vnaša v svoje delovanje pri komunikaciji z okoljem kot obliko posvetovanja.

Na spletnem portalu e-demokracija³² so navedene štiri tipične vrste političnih aktivnosti oziroma možna medsebojna e-sodelovanja:

- a) državljani/vlada: pridobivanje informacij, posvetovanje, možen dialog s predstavniki vlade in drugimi posamezniki, na razvitejši ravni tudi možen dialog med ministri ter posamezniki iz civilne družbe, ki so odgovorni za posamezno področje;
- b) državljani/poslanci: možen dialog s poslanci;
- c) politične stranke: sodelovanje s člani in splošno javnostjo med oblikovanjem politik, širjenje informacij ter pridobivanje podpore med volilno kampanjo;
- d) aktivnost civilne družbe: povezava interesov civilne družbe s političnim procesom, tako da se na spletnih straneh oziroma portalih državnih organov organizirajo spletni forumi na določeno tematiko ter hkrati omogočijo povezave na sorodne forume, ki so organizirani v sferi civilne družbe.

Tudi spletni portal, namenjen e-demokraciji, vsebinsko ne razširja pojma e-demokracije ali demokracije kot take; navidezna razširitev pri opisu e-demokracije na poslance, politične stranke in civilno družbo je brez vsakršne teže.

4.2. Oblika e-demokracije

Van Dijk (v Oblak, 2000: 123) je zgodnejše študije o elektronski demokraciji razdelil na dva pola: na zagovornike uresničevanja neposredne demokracije in na tiste, ki se zavzemajo za ohranjanje predstavniškega modela demokracije. Posvetovalni oziroma deliberativni model demokracije ohranja predstavniško obliko vladanja in ji dodaja nekatere novosti. K tema poloma se je v sodobnih razpravah pridružila še vizija o digitalni demokraciji (Oblak, 2000: 123). Digitalna demokracija je »hibridni demokratični model, ki vsebuje elemente tako participativnih kot tudi predstavniških oblik demokracije« (Hague in Loader v Oblak, 2000:

³² <http://e-uprava.gov.si/e-uprava/edemokracijaStran.euprava?pageid=508>, 10. 3. 2005.

124). Vsa tri izhodišča oziroma modeli e-demokracije³³, ki so zgrajeni glede na ta izhodišča, predvidevajo večjo vključitev državljanov v politične procese. »Ne glede na to, katerega od ciljev ali modelov demokracije bi želeli poudariti, ostaja ena od osrednjih stičnih točk številnih konceptualizacij elektronske demokracije ideja o povečevanju *participativnih možnosti* in razširjanju *demokratičnih delovanj*« (Oblak, 2000: 124). »Participativne zmogljivosti uporabe računalniških tehnologij, ki bi takšne obete zmogli uresničevati, temeljijo na posebnih tehnoloških značilnostih: na enostavnem dostopanju do informacij; samostojnem oblikovanju in pošiljanju informacij; na interaktivnosti ter raznovrstni ponudbi storitev« (Oblak, 2000: 124). Demokratično delovanje naj bi se torej vršilo na državljanu prijazen in enostaven način z uporabo IKT, ki naj bi zaradi svoje enostavnosti povečale participacijo. Upoštevajoč obete novih tehnologij, moramo na dosedanje omejitve demokracije gledati kot na tehnične omejitve v njeni izvedbi; IKT reducirajo probleme demokracije v neškodljivo 'tehnično' obliko.

4.2.1. Neposredna demokracija

Zagovorniki³⁴ neposrednega modela elektronske demokracije so predpostavljali (Oblak, 2003b: 94):

- a) enakomeren dostop do novih tehnologij in komunikacijskih kanalov;
- b) obstoj idealnega državljana, ki v javnem življenju aktivno deluje;
- c) izkoriščen potencial interaktivnosti, ki ga računalniško posredovano komuniciranje implicira.

Omenjene predpostavke so zelo problematične in odmaknjene od dejanskega stanja³⁵; problematično je trenutno stanje in problematične so možnosti doseganja teh idealov v prihodnje. Vrsta problemov se je pokazala tudi pri delovanju neposredne demokracije; ta ne vsebuje zadovoljivih rešitev glede postavljanja vsebine odločanja in pri izvrševanju sprejetega. »Kolektivno zavezujočih odločitev ni mogoče sprejemati, če ni bila že prej

³³ V nadaljevanju opisujem dva modela e-demokracije, ki sta najbolj zaznamovala splošno podobo e-demokracije: model neposredne demokracije in posvetovalni model (zaznamovala sta tudi model digitalne demokracije, ki nima svojih lastnih teoretskih osnov ampak rešitve in ideje črpa iz teh dveh). Opisana modela e-demokracije se pojavljata tudi v strateških načrtih Vlade RS.

³⁴ Na primer Toffler in Barber. Glej tudi Oblak (2003b), str. 12-31.

³⁵ Glej tudi Oblak (2003b), str. 95-104.

sprejeta neka logična predhodna odločitev« (Offe, 1985: 182), zato kolektivno odločanje za svoje delovanje potrebuje organ, ki je izvzet iz kolektivnega. »Z nacionalnega vidika je povsem jasno, da mora obstajati neke vrste predstaviški sistem in ne dokončna neposredna demokracija« (Macpherson v Oblak, 2003b: 24). Politična skupnost ne more delovati brez svojih političnih predstavnikov in »elektronska tehnologija ne more prinesiti neposredne demokracije« (Macpherson v Oblak, 2003b: 24). Neposredna demokracija ni možna z uporabo IKT in ni možna brez njih. Razpravljanje o neposredni demokraciji ne predstavlja resnih rešitev za povečanje demokratičnosti sistema in se zato tudi v razpravah o e-demokraciji umika drugim konceptom, ki upoštevajo spoznanje, da organizirana politična skupnost ne more delovati brez vodilnih struktur.

4.2.2. Deliberativna demokracija

Pomanjkljivosti razumevanja elektronske demokracije kot približka neposredne demokracije, so preusmerile pozornost na vprašanja institucionalnih omejitev in deliberativnih potencialov novih tehnologij (Oblak, 2003b: 32). Deliberativnost lahko razumemo tudi kot posvetovanje vladajočih s svojimi podrejenimi glede odločitev, katere bodo sprejeli; vladajoči potemtakem, v kolikor delujejo demokratično, morajo upoštevati rezultate tega posvetovanja. »V t.i. deliberativnem valu je pozornost namenjena analizi sprememb na ravni različnih političnih institucij: gre za študije o razmerah in spremembah v vladi« (Richard v Oblak, 2003b: 32). Oblakova (2003b: 32) ugotavlja, da »imajo tovrstne študije določeno teoretsko šibkost, ki se kaže v tem, da ni čisto jasno, kaj deliberativna demokracija, h kateri nedvoumno težijo, dejansko pomeni«. Nejasnosti deliberativne demokracije se pojavljajo pri vprašanjih:

- a) kdo je vključen v posvetovanje in kako le-to poteka;
- b) kdo sprejema odločitve in na kakšen način.

Ključni element deliberativnega procesa v političnem kontekstu predstavlja sprejemanje neke odločitve (Oblak, 2003b: 127). Odločitev v deliberativnem modelu demokracije je posledica »dolgotrajnega in premišljenega posvetovanja, ki se ga udeležujejo vse v proces vključene strani« (Oblak, 2003b: 36). Posvetovanja morajo voditi do zaključkov v obliki odločitev; z vidika državljanov je odločitev glavni interes sodelovanja. V kolikor je odločitev

posledica posvetovanja vseh vključenih strani, je za pričakovati, da bo odločitev odsevala voljo vseh ali vsaj večine vključenih; potemtakem lahko to odločitev sprejmejo kar udeleženci posveta; vsakršno odločanje drugega organa bi sejalo nezaupanje in sum na nedemokracičnost oziroma na možnost drugačne odločitve. Če so vključeni vsi, na katere se odločitev nanaša, lahko deliberativnost torej hitro preide v neposredno demokracijo.

Kako je potem z odločitvami na ravni države? Za deliberativne oblike demokracije je značilno, da se »mora vanje vključevati širok, čim širši krog sodelujočih. S pomočjo takšnih razprav namreč posamezniki izpostavijo svoje lastne preference, jih soočijo z mnenji in pričakovanji drugih ter jih nenazadnje tudi preoblikujejo. Šele razprava o določenih zadevah legitimira sprejete odločitve« (Oblak, 2003b: 33). Legitimnost torej dosežemo, če upoštevamo vse glasove skupnosti, katerih pa – na primer zaradi številčnosti ali pomanjkanja časa – ne moremo vključiti v deliberativen proces. Zaradi omejitev je možna zgolj vključitev nekaterih posameznikov, ki v tem primeru opravljajo isto vlogo kot politični predstavniki; z ali brez privolitve ostalih. Za odločitev na državnem nivoju se potem odpreta dve možnosti:

- a) odločijo izvoljeni politični predstavniki sami ali skupaj z glasovi vključenih v posvetovanje; v obeh primerih odloča peščica posameznikov;
- b) odloči ljudstvo, ki pa ni v zadostni meri poučeno o vseh vidikih vprašanja, saj ni sodelovalo v posvetovanju; pri odločitvi se mora zato opreti na mnenje izvoljenih političnih predstavnikov in na mnenje ostalih vključenih v posvetovalni proces.

Deliberativnost na ravni države torej ne pomeni nekega preboja glede na sistem demokracije kot je uveljavljen danes. Na nivoju države ni možno zadovoljivo demokratično večinsko odločanje, ki bi slonelo na deliberativnih idejah; ta ugotovitev nam tudi daje vedeti, da je iskanje konsenza – pojavlja se kot alternativa večinskemu odločanju z namenom zagotoviti legitimnost odločitve – absurdno početje. Pri tem ne moremo spregledati ugotovitve, da »povečano posredovanje informacij preko novih tehnologij celo zmanjšuje kolektivno posvetovanje in doseganje konsenza« (Cross v Oblak 2003b:38). Sodobna razumevanja e-demokracije zavračajo možnost, da bi komunikacijske tehnologije bile primerne za posvetovalni model demokracije (Oblak, 2003b: 36-39):

- a) ker komunikacijske tehnologije otežujejo javno politično delovanje;

- b) zaradi dejanskih možnosti za intenzivnejše interakcije med državljani in oblastjo oziroma v povezovanju deliberativnih komunikacijskih procesov s procesi sprejemanja političnih odločitev;
- c) zaradi nezmožnosti doseganja konsenza preko tehnološko podprtih sistemov odločanja.

4.3. Problem parlamenta

Chadwick (2003: 450) opisuje »integracijo e-demokratskih aktivnosti civilne družbe s procesom ustvarjanja politik na lokalni in nacionalni ravni«, ki poteka na relaciji državljani in e-uprava. E-demokracija reducira politične komunikacijske procese na odnos med državljani in e-upravo; e-demokracija se razvija v sferi informatizirane izvršne oblasti oziroma decentraliziranih agencij in vlade kot centralnega koordinatorja in odločevalca, pri čemer 'za stike z državljani' skrbijo nižje ravni oziroma agencije, ki zaradi uvedbe novih tehnologij obvladujejo procesiranje množičnih postopkov. Državljanom se torej odpirajo možnosti sodelovanja z agencijami, ki:

- a) postajajo vedno bolj avtonomne;
- b) postajajo vedno bolj učinkovite v delovanju;
- c) uvajajo nedemokratske oblike notranjega odločanja (upravni odbori direktorjev, ki jemljejo moč podrejenim skupinam);
- d) sodelujejo z zasebnim sektorjem na način postopnega prenosa lastništva oziroma postajajo privatna lastnina.

Upravne agencije ne uporabljajo ustaljenih oblik legitimiranja – upravljavci agencij niso voljeni predstavniki ljudstva, temveč položaje pridobijo zaradi svojih menedžerskih sposobnosti in po poteh, na katere ljudstvo ne vpliva – zato so elektronske poti političnega komuniciranja ali e-demokracija priročen instrument ohranjanja navidezne povezave z ljudstvom. Vključenost brez vključenosti dobiva nove oblike: agencije bodo delovale tako, kot jim bo glede na lastne interese narekoval privatni kapital in obenem razglašale svojo pomembnost za dobro ljudstva. Skladnost z vlogo in namenom mota reform »približati upravo ljudem« je popolna. Zamegljevanje iz časa reform se institucionalizira na dolgi rok. Kapitalisti so preko privatnega lastništva pridobili še en način upravljanja javnega; upravne

agencije in drugi upravni-državni organi pridobivajo podobe nakupovalnih središč: občutek odprtosti, javnosti in splošne dostopnosti v instituciji privatnega lastništva, ki spodbuja prekomerno potrošniško kulturo in služi nenehni akumulaciji kapitala. Vstopnica za nakupovalno središče je denar; denar torej na prizorišču upravnega izpodrinja državljanstvo.

Povečevanje učinkovitosti in moči upravno-izvršnega dela države postavlja v zelo neenakopraven položaj parlament, ki ob zakonodajni funkciji opravlja tudi pomembno nadzorno funkcijo. Državna uprava uvaja IKT v delovanje zato, da poveča svojo zmogljivost in učinkovitost, kar jo postavlja v neenak položaj glede do parlamenta, ki v takšnih razmerah ne more več učinkovito izvajati nadzora (Kampen in Snijkers, 2003: 493). Izvršne agencije postajajo najmočnejši državni organi z menedžerskim tipom vodenja in z zasebnim lastništvom; v javno upravo se vnaša kapitalistični princip upravljanja organizacij. Organi državne uprave postajajo izpostava kapitalistične elite. Po Lockeju, Montesquieuju, Madisonu in Hamiltonu je napetost, ki izvira iz medsebojnega zoperstavljanja nosilcev glavnih funkcij države - zakonodaja, izvrševanje zakonov, upravljanje oziroma vodenje državne politike, vzdrževanje meddržavnih odnosov, sojenja, personalne zadeve in nadzor - odkrita metoda za zaščito svobode posameznika v politični ureditvi (Brezovšek, 1996: 999). Zoperstavljanje oziroma delitev oblasti »je organizacijsko načelo, na katerem temeljijo sodobni pravni in politični sistemi« (Brezovšek, 1996: 999). S tem neoliberalna reforma posega v temelje liberalno-demokratske države. Liberalni del te neposrečene zveze očitno bolj potrebuje izvršni del oblasti, zato slabljenje parlamenta ne slabi njegovega položaja. »Suverenost parlamenta in moč državljanov so spodkopale ekonomske spremembe, politični pritiski in organizacijski razvoji« (Held, 1989: 206). Na slabšem je demokracija, ki se v veliki meri naslanja na parlamentarni del oblasti: svojo moč črpa iz parlamenta kot predstavnika ljudstva ter v liberalno-demokratskih razmerah tudi iz njegove enakopravnosti do drugih vej oblasti. Zmanjševanje moči parlamenta in s tem izvoljenih predstavnikov ljudstva – skupaj z vplivom ljudstva – se nadomešča z instrumenti e-demokracije po meri vladajoče elite. »E-uprava ima možnost, da izbriše razlike med eksekutivnimi in legislativnimi funkcijami, s tem da ustvarja možnosti, da imajo državljani direktni politični vpliv na javno upravo na načine, ki prej niso obstajali« (Chadwick, 2003: 450). Kakšen je direktni politični vpliv preko (predvidenih) instrumentov e-demokracije je jasno: omogočena je komunikacija in uporaba storitev brez pravice (so)odločanja oziroma kakršenkoli vpliv

preko teh kanalov ni možen. »Nedvomno je, v kolikor parlamenti ne bodo prevzeli pobude, da bodo ministrstva in agencije šla svojo lastno pot v razvijanju nadzorovanih načinov posvetovalnega procesa, ki dodeljuje legislativi videz večje legitimnosti« (Chadwick, 2003: 450). Povezava državljanov z e-upravo na predviden način lahko podeli tej instituciji videz legitimnosti, ne more pa ji podati videza demokratičnosti – ali jo celo demokratizirati – ker sta nov način vodenja teh organizacij in povezava z zasebnim kapitalom (preko lastništva) v nasprotju s temelji demokracije.

5. Globoka demokracija

Moderna nacionalna država se je izkazala kot učinkovit inkubator za demokratični projekt (McGrew, 1997: 5). Delovanje državnih institucij se je pri nekaterih ključnih vprašanih organiziranja politične skupnosti izkazalo kot uspešno – institucije so vsaj dokazale svojo nepogrešljivost – zato moramo v razpravah o prihodnosti demokracije upoštevati pozitivne dosežke demokracije znotraj meja (nacionalnih) držav. Dosežki – kot tudi nove pridobitve – se morajo prenesti na globalno raven, kar pomeni, da mora demokracija prehoditi pot za kapitalistično elito; demokracija mora sprejeti globalno obliko. Ker je nacionalna država izgubila svojo moč, je demokratizacija znotraj državnih okvirjev izgubila pomen (Moore, 2001: 45-46). Ko imamo opraviti z globalnimi akterji, rabimo globalni odgovor. Za kapitalistično elito morata na globalnem političnem prizorišču nastopiti tudi politična elita in civilna družba. Kapital, ki ima možnost umika iz teritorialno zamejenih skupnosti, potrebuje enakovredne sogovornike na globalni ravni. »Politika bo lahko 'dohitela' globalizirane trge šele tedaj, ko se bo za svetovno notranjo politiko dolgoročno posrečilo ustvariti nosilno infrastrukturo, ki vseeno ne bo ločena od demokratičnih procesov legitimiranja« (Richter v Habermas, 2003: 7). Prihodnja legitimnost javne uprave sloni na njeni aktivni vlogi pri upravljanju družbenih virov izven nadzora globalnih korporacijskih elit (Brezovšek, 2003: 84-85).

Vendar, ali je zadosti, da ostala akterja (politična uprava in civilna družba) dohitita globalno gospodarstvo, preko katerega kapitalistična elita kopiči bogastvo in moč? Si želimo nastanka ene globalne liberalnodemokratske države v kateri bodo vedno bolj omejeni viri še zmeraj v privatni lasti pod nadzorom kapitalistične elite? S tem bi rešili nekaj problemov,

med katerimi pa ne bi bilo nobenega bistvenega. Mobilnost kapitala in umik sta možna tudi znotraj upravljane skupnosti, zato bo ta še naprej ohranil svojo moč. Probleme, ki so se nakopičili v političnem procesu – predvsem zaradi neenakosti na osnovi bogastva – bi prenesli na globalno raven. Ohranjanje liberalizma pri življenju ne ponuja odgovorov v demokratičnem procesu, ker ohranja nedemokratično navezo med kapitalistično in politično elito oziroma neenakomeren dostop v politični participaciji. Prav tako ne smemo pozabiti, da kapitalisti rabijo državo v ustvarjanju primerne okolja za akumulacijo kapitala. Wallerstein (1999: 34) pravi, da trditev kapitalističnih teoretikov, da je nevmešavanje države oziroma neomejeni *laissez-faire* steber kapitalizma le pesek v oči, saj ji kapitalistični podjetniki v svoji praksi tako rekoč niso posvečali nobene pozornosti. Kapitalistična elita z globalnim (kontra)odgovorom v razmerah, ki ji še zmeraj dopuščajo akumulacijo kapitala, ne izgubi dosti. Z nujno potrebnim kapitalom v rokah bo še zmeraj vršila vpliv na politično elito – preko nedemokratičnih povezav s politično elito bo še zmeraj vladala družbi in povečevala blagostanje kapitalističnega razreda – in politična elita bo še naprej primorana igrati dvojno vlogo. V najboljšem primeru bi dosegli razmere, ki bi bile približek nacionalnega oziroma predglobalnega kapitalizma.

Zavezanost demokraciji se danes lahko ohranja le ob spoznanju, da vladanja samim sebi ni mogoče doseči popolnoma, ne da bi korenito omejili moč korporacij, kar sproži priznanje, da je pravica do vladanja samemu sebi nadrejena pravici do proizvodnje lastnine (Dahl v Held, 1989: 194). Dokler bodo mogoče neenakosti v bogastvu, bodo na osnovi tega bogastva obstajale razlike med ljudmi v moči in politični participaciji. Spremeniti ta razmerja, pomeni demokratizirati razdelitev lastnine in poseči v akumulacijo kapitala. Odpraviti bo treba nesorazmernosti, katere je povzročil in jih povzroča kapitalistični način proizvodnje oziroma prilaščanja presežne vrednosti. »Definitivna prvina socializma je razporejanje sredstev – institucionalni vzorec, ki dopušča nadzor osrednje oblasti nad produkcijskim sistemom« (Marx v Held, 1989: 164). Tako interpretiran socializem ni nujno nezdržljiv z demokracijo (Held, 1989: 164). Socializem je potreben, vendar ne zadosten. Odpraviti moramo prioriteto neskončne akumulacije kapitala (Wallerstein, 1999: 62). Gospodarske strukture je potrebno spremeniti v neprofitne strukture (Wallerstein, 1999: 62). Wallerstein (1999: 63) vidi temelje alternativnega sistema v vzpostavitvi »neprofitnih decentraliziranih enot kot temeljnega načina proizvodnje v okviru sistema«.

Neenakost ljudi pri participaciji izhaja iz neenakosti v bogastvu in neomejeno kopičenje bogastva – ko ima en posameznik v lasti več kapitala, kot je na primer državni proračun Slovenije – povzroča resne patologije v demokratičnem procesu ter v družbi nasploh. Zato je treba omejiti in demokratizirati uporabo kapitala, kar pomeni, da se sme med ljudmi dopustiti le takšne razlike na osnovi kapitala, ki so v demokraciji opravičljive in neškodljive; prav tako se ne smejo ustvarjati iluzije o popolni enakosti. Naslednja stopnja je spodbujanje participativne demokracije, ki bo možna, ko se bosta zčila dejanski in simbolični input-output sistem. »Participativna demokracija spodbuja človeški razvoj, krepi občutek za politično učinkovitost, zmanjšuje občutek odtujenosti od centrov moči, neguje skrb za kolektivne probleme in prispeva k oblikovanju aktivnih in zavednih državljanov, ki so se sposobni ostreje zavzemati za vladne zadeve« (Pateman v Held, 1989: 244). Participativna demokracija je lahko uspešna le vkolikor je vseobsegajoča; ekonomija mora postati del političnega sistema, kar pomeni, da mora o njej odločati politična skupnost kot celota; veliko ekonomijo lahko vodijo le ljudje, izvoljeni od politične skupnosti in z možnostjo odstavitve. Predlagani ukrepi ne vodijo v komunizem – v katerem nekateri vidijo najvišjo stopnjo razvoja družbe – predlagani ukrepi vodijo v demokratizacijo družbe v vseh njenih sferah, tudi ekonomski. Predstavljajo razširitev dojetanja demokracije oziroma prehod v *globoko demokracijo*, ki je vseobsegajoča in predstavljiva ter možna v realnem. Nekateri elementi globoke demokracije so:

- a) prerazporejanje kapitala; kot socialna in (ob upoštevanju sprejemljivih razmerij) izravnalna funkcija;
- b) omejitve v privatni lastnini; prerazporeditev ustvarjenih neenakosti in enakopraven dostop v bodoče;
- c) okoljske omejitve; omejevanje najvišjega možnega vpliva na okolje vsem prebivalcem planeta;
- d) neprofitne strukture v javni lasti; zagotavljanje nujno potrebnih (javnih) dobrin (telekomunikacije, oskrba z vodo, elektriko, prevoz, gradbeništvo...), kot tudi izdelava pomembnih produktov (hladilniki, medicinska oprema, ...);
- e) vzdržan davčni sistem, kot podpora političnim institucijam in v funkciji prerazporejanja kapitala (financiranje splošnih služb: zdravstvo, šolstvo, upravne zadeve,...);

- f) participativna demokracija kot kvaliteta življenja na lokalnih in višjih nivojih; na lokalnem in nižjih nivojih zagotovljena pravica participacije vseh državljanov, na kontinentalnih in globalnih povezavah pa (zaradi omejitev v številu) participacija vseh predstavnikov izvoljenih na lokalnih ravni in drugih nižjih ravneh;
- g) demokratična in preko več predstavniških teles organizirana politična oblast; odgovorna ljudstvu preko enega in enakopravnega političnega sistema organiziranega na več nivojih: od lokalnega, ki šteje nekaj tisoč članov, do globalnega nivoja.

Globoka demokracija prinaša ljudem tudi številne omejitve (na primer zaradi okolja), ki morajo biti za vse enake; kar – zaradi nekaterih objektivnih omejitev – ne pomeni popolne enakosti vseh. Globoka demokracija pomeni le zadostno enakost vseh pripadnikov politične skupnosti in preprečevanje izkrivljanja tega; to je temelj enakopravnega državljanstva. Politični predstavniki vladajo v imenu ljudstva, vendar ima slednje pravico soodločanja in zamenjave vodilnih; nedemokratične poskuse bo preprečeval en in edini transparenten politični prostor z vključenimi državljanji in vertikalna ter horizontalna 'razbitost' političnih elit oziroma deljena medsebojno omejujoča in nadzirajoča se oblast.

5.1. Ovire za globoko demokracijo

Ovir za globoko demokracijo je več (v nadaljevanju identificiram tri) in povečini izhajajo iz obstoja kapitalistične elite, ki danes zaseda najvišji položaj v družbi ter iz narave (nastajajoče) družbe, ki si jo je kapitalistična elita ustvarila oziroma si jo ustvarja po svoji meri. Pred pojavom globoke demokracije je potrebna odstranitev teh ovir; to se lahko zgodi postopoma ali – kar je bolj verjetno – v krizi kapitalističnega sistema.

Prva ovira izhaja iz vala neoliberalnih reform, ki so v popolnem nasprotju z (globoko) demokracijo in celo krepijo položaj kapitalistične elite; kapitalizem spreminjajo v totaliteto. »V nastajajoči informacijski družbi so se mogočne transnacionalke spremenile v 'družbene možgane', ki s svojim 'živčnim' omrežjem obvladujejo vse (socialne, politične, komunikacijske in kulturne) organe družbenega organizma« (Vreg, 2001: 7). Neoliberalizem je poskus popolne podreditve celotne družbe kapitalističnim načelom; hierarhična ureditev s kapitalistično elito na vrhu je ideal, ki se ga zavedno in nezavedno oklepa precej ljudi. Neoliberalizem trdi, da ima revolucionarne ideje, dejansko pa vzdrževanje neenakosti zavija

v novo retoriko (Wallerstein, 2005: 17). »Stvar je v tem, da so ljudje, ki se bojujejo proti demokratizaciji, ugotovili, da je eden najboljših načinov boja proti njej ta, da trdijo, da so zagovorniki demokracije« (Wallerstein, 2005: 17), zato ne presenečajo pogledi na demokracijo Milтона Friedmana (v Alkalaj, 2005: 46), ki pravi: »ker je ustvarjanje dobička bistvo demokracije, je vsaka vlada, ki sledi protitržni politiki, protidemokratska, ne glede na to, koliko osveščene vseljudske podpore uživa«.

Druga ovira so od ekonomske elite odvisne subelite (predvsem sedanje politične) brez vizij o samostojnem in družbenoodgovornem delovanju, ki se v službi kapitala vedno bolj oddaljujejo od državljanov. Politične elite brez lastnih vizij prelagajo odločitve na druge nivoje (kot so to direktorati državne uprave), ki potem zvesto sledijo neoliberalnim zahtevam kapitala. Najodgovornejše funkcije oblasti s širokimi javnimi pooblastili se podeljujejo ljudem, ki nikoli niso bili deležni demokratičnega zaupanja ljudstva in ki potem zaradi problemov globalizacije ter krize javnih servisov skozi zadnja vrata vpeljujejo neoliberalno logiko tržnih odnosov (Pikalo, 2003: 35-36).

Tretja ovira je obstoj potrošniške družbe, ki podpira oziroma omogoča najvišji položaj kapitalistične elite v družbi; za posledico ima politično otopelost državljanov in prenos odločanja ter samospraševanja iz političnega v prazno. »Zmanjšujemo politično svobodo in povečujemo potrošniško svobodo, razliko pa pustimo da izgine v spektaklu možnosti izbire med desetimi ali petnajstimi picami ali vrstami masla« (Beck, 2000: 119).

5.2. Vloga e-demokracije

Ideja o e-demokraciji je nastala kot posledica reform javnega sektorja in transformacije državne uprave v e-državo, ki je bila omogočena z uvedbo novih IKT. Reformatorjem služi ideja o e-demokraciji v prikrivanju nedemokratične narave organiziranosti novih upravnih agencij in v iskanju legitimnosti; e-demokracija se pojavlja kot nadomestek političnega vpliva in kot obljuba o bolj demokratični prihodnosti. Trenutno zastavljeni cilji realizacije e-demokracije državljanom omogočajo vključitev v politične procese brez dejanske vključitve; ob obljubah o demokratizaciji pravzaprav zmanjšujejo že doseženo demokracijo. Toda ideja o e-demokraciji ni neuporabna, vkolikor so razprave o njej postavljene na realne temelje; zavedati se moramo dejanskih možnosti in omejitev e-demokracije. Dober začetek bi bil

izničenje mita o e-demokraciji, ki bazira na štirih predpostavkah (Levine v Kampen in Snijkers, 2003: 494):

- a) da bo udobnost tehnologij vodila v participacijo;
- b) da javnost potrebuje več informacij;
- c) da je internet množično mestno srečanje;
- d) da se bo zaradi odsotnosti nosilcev moči okrepila demokracija.

Z obljubami brez realne osnove, ki izhajajo iz teh predpostavk, se na e-demokracijo gleda kot na rešiteljico vseh problemov družbe oziroma kot na najvišji možen ideal demokracije, čeprav je povsem jasno, da »elektronska demokracija v nobenem primeru ne more biti obljubljena dežela« (Oblak, 2003b: 136).

Ob nadaljnjih razpravah o e-demokraciji moramo upoštevati tudi naslednje pomisleke o negativnih posledicah uporabe interneta (Buchstein v Oblak, 2003b: 136):

- a) stratifikacija: povečana družbena stratifikacija zaradi neenake porazdelitve tehničnih znanj in finančnih virov;
- b) komercializacija: spremenjen značaj interneta, kot posledica prisotnosti podjetij in razširitve tržne logike;
- c) panoptifikacija: možnosti nadzorovanja s strani oblasti in tržnih podjetij;
- d) razstvarjenje: odmikanje uporabnikov od družbene in fizične stvarnosti.

Uspešna e-demokracija v razmerah kapitalističnega sistema ni možna, ker je kapitalizem po svoji naravi nedemokratičen in ker se preko e-države omogoča predvsem komunikacija z enotami državne uprave, ki zaradi neoliberalnih reform prevzemajo nedemokratično organizacijsko obliko, v katero vstopa privatni kapital s svojimi interesi; poskusi uvedbe e-demokracije v teh razmerah predstavljajo nevarnost demokratični družbi. Nekateri pomisleki ostajajo tudi neodvisno od obstoja kapitalizma v družbi, zato je za uspešnost in demokratičnost e-demokracije potrebna predvsem demokracija, ki presega sfero računalniško posredovanega komuniciranja. »V političnem prostoru lahko pride do popolnega izkoristka tehničnih zmožnosti IKT le ob vzporednem uvajanju še drugih konceptov demokracije« (Becker v Lukšič, 2003: 15).

Za e-demokracijo v nedemokratičnih okoliščinah niti ne moremo pričakovati, da bo sprejeta med državljani; v primeru uporabe bo šlo prej za nemožnost izbire kot za znak demokratičnosti. Državljani se zaradi novih možnosti, ki jih ponujajo tehnologije, ne bodo

prelevili v politične aktiviste, ker se dominantni akterji internetu hitro in učinkovito prilagajajo in ker internet ni ustrezno orodje za politično vključevanje (Davis v Oblak, 2003b: 37). Nezanimanje državljanov dokazujejo podatki Eurostata za leto 2004 (v Vehovar in drugi, 2005: 52), po katerih je v EU (25 držav) v zadnjih treh mesecih pridobilo podatke na spletnih straneh državnih organov v povprečju 22.1 odstotkov populacije (v Sloveniji 11.7 odstotkov), po internetu pridobilo uradne obrazce 10.1 odstotkov populacije (v Sloveniji 7.0 odstotkov) in po internetu vrnilo izpolnjene obrazce 5.8 odstotkov populacije (v Sloveniji 2.9 odstotkov).

Pri nadaljnjih razmišljanjih o e-demokraciji – tudi kot o podpornem sistemu globoke demokracije – moramo na e-demokracijo gledati iz tehničnega vidika; kot na sestavni del e-države, katerega politične oblasti uporabljajo za komunikacijo z državljani. Zavedati se je tudi treba, da verjetno ne bodo presežene naslednje štiri politične funkcije, omogočene z obstojem interneta (Davis in Ownova v Oblak, 2003a: 58):

- a) bolj preprost dostop do novic in političnih informacij;
- b) povezovanje med javnimi uradniki in državljani prek različnih spletnih strani;
- c) vzpostavljanje forumov za politično razpravljanje;
- d) zbiranje stališč in ocenjevanje javnega razpoloženja, pri čemer je mogoče takojšnje delovanje in odziv na dogodke oziroma odločitve.

Vsebina teh elektronskih komunikacijskih poti bo napolnjena z demokratično vsebino sorazmerno glede na demokratičnost družbe, ki bo uporabljala te poti. »Nove tehnologije niso nikoli prinesle novih oblik za politično demokracijo; razvoj demokracije in demokratičnega komuniciranja namreč ostaja naloga človeka« (Vreg v Oblak, 2003b: 6). Upoštevanje zaključkov spletnih razprav ali mnenj državljanov zbranih preko spletnih glasovanj bo v vsakem primeru precej odvisno od političnih elit; te imajo v kapitalističnem sistemu zvezane roke. Možnosti se odpirajo v razmerah globoke demokracije.

Zaključek

Zelo težko je govoriti o (politični) izključenosti v družbi, ki ne čuti pomanjkanja, ampak: kapitalizem pomeni neenakost, kapitalizem rabi neenakost in v tej neenakosti so ljudje, ki živijo v (objektivnem) pomanjkanju. Danes je najhujša oblika neenakosti globalno zelo

neenakomerno porazdeljena, naši družbi v dobro, vendar: totalni kapitalizem ima za posledico eno ekonomsko nadelito, nekaj subelit in preostale množice, katerih prihodnost je zelo podobna. Kapitalizem je trenutno v ekspanziji, ki pa ne more biti večna; čez čas bo naletel na nepremostljive meje, ki si jih z globalnim delovanjem postavlja sam. Kapitalistični sistem se bliža svojemu skorajšnjemu koncu³⁶ (Wallerstein, 1999). Reforme javnega sektorja, od katerih si kapitalistična elita obeta veliko, ne prinašajo zadovoljive rešitve: dolgoročno bodo spodkopale sistem, kratkoročno pa bodo otežile življenje predvsem ekonomsko šibkejšim slojem prebivalstva. Politt (v Lynn, 2002: 135-136) ugotavlja, da reforme ne dosegajo zaželenih rezultatov, z nekaterimi izjemami pri izboljšanju procesov in povečani učinkovitosti, in da dosežen napredek na enem področju večkrat prinese nazadovanje na drugem. Od reform, ki imajo namen povečati neenakosti in popolnoma podrediti družbo ekonomski nadeliti, kaj več niti ne moremo pričakovati.

Reforme, ki se nanašajo na državno upravo in se vršijo predvsem ob podpori IKT, bodo imele za posledico vstop privatnega kapitala v samo jedro države. Po dokončani preobrazbi bo dobila e-država obliko spletnih portalov, za katerimi bodo v ozadju delovala privatna podjetja, ki bodo za uporabnike producirala informacije in storitve. Dobiček, ki ga bodo imela podjetja, se bo pretakal do njihovih lastnikov; to je tudi glavni razlog za njihov vstop v podjetja državne uprave. Za pričakovati je, da se bodo privatna upravna podjetja povezovala z drugimi privatnimi subjekti po nedemokratičnih poteh, saj privatni ekonomski interesi vedno iščejo možnosti za maksimizacijo svojih dobičkov. Izključena ni tudi uvedba neupravnih vsebin na podportalih e-države; te bodo prišle skupaj s privatnim kapitalom. Komunikacija med državljanji in e-državo zato dobiva obliko komunikacije med potrošniki in zasebnim podjetjem. Za razširitev ali ohranitev demokratičnosti s pomočjo IKT v e-državi ni prostora. E-demokracija bo zato morala počakati na boljše čase; ko se bo lahko uveljavila kot podpora demokratičnemu sistemu. V trenutnih razmerah lahko 'elektronska demokracija' le poveča probleme, s katerimi se sooča demokracija (Moore, 2001: 57).

Neoliberalnega 'osvajanja' družbe in države bo konec, ko bo kapitalizem zrušen od zunaj (nezadovoljstvo izključenih) in od znotraj (neskladnosti v delovanju). Prehodni krizi se ne moremo izogniti, ker se je že začela; vprašanje je le, kaj sledi? Odgovornost za prihodnost

³⁶ Več o problemih kapitalizma in vzrokih za njegov konec glej Wallerstein (1999).

nosimo vsi. »Svet leta 2050 bo tak, kakršnega bomo naredili« (Wallerstein, 1999: 54). Globoka demokracija je ena od alternativ.

Literatura in viri

Alkalaj, Mišo (2005): "Neoliberalizem in neokonzervativizem: najmočnejši politični struji sodobnega sveta". Mladina, št. 34, str. 46-49.

Atanasovski, Gligor (1997): "Teorije o elitah". Teorija in praksa, let. 34, št. 1, str. 30-38.

Bangura, Yusuf (2000): Public Sector Restructuring: The Institutional and Social Effects of Fiscal, Managerial and Capacity-Building Reforms. United Nations Research Institute for Social Development, Geneva.

Beck, Ulrich in Johannes Willms (2000): Freiheit oder Kapitalismus: Gesellschaft neu denken. Suhrkamp, Frankfurt am Main.

Brezovšek, Marjan (1996): "Teoretični pojem uprave". Teorija in praksa, let. 33, št. 6, str. 997-1008.

Brezovšek, Marjan (2000): "Kako do zanesljive uprave?". Teorija in praksa, let. 37, št. 2, str. 264-278.

Brezovšek, Marjan (2003): "Državna uprava v procesih globalizacije". V: Marjan Brezovšek in Miro Haček (ur.): Globalizacija in državna uprava. Fakulteta za družbene vede, Ljubljana, str. 71-87.

Chadwick, Andrew (2003): "Bringing E-Democracy Back In: Why It Matters for Future Research on E-Governance". Social Science Computer Review, let. 21, št. 4, str. 443-455.

Chomsky, Avram Noam in Marija Zidar (2005): "Če nameravaš bombardirati državo, ji tega ne napoveduješ tri leta". Delo, let. 47, št. 76, Sobotna priloga, str. 4-6.

Čeh, Silva (2005): "Predstavili priročnik o projektne financiranju: Javno ali zasebno, a z dobičkom". Delo, let. 47, št. 114, str. 14.

Delakorda, Simon (2003): "Elektronska demokracija v refleksiji izbranih politoloških kategorij: politične participacije, politične moči in politične akcije". Časopis za kritiko znanosti, let. 30, št. 211, str. 87-104.

E-poslovanje v javni upravi RS za obdobje od leta 2001 do leta 2004. Vlada Republike Slovenije, Center Vlade RS za informatiko, Ljubljana, 2001. Dostopno preko <http://e-uprava.gov.si/eud/e-uprava/SEP-dv.pdf>, 21.4. 2005.

Etzioni-Halevy, Eva (1993): *The Elite Connection: Problems and Potential of Western Democracy*. Polity Press, Cambridge.

Evropa in globalna informacijska družba: Priporočila Svetu Evrope. Martin Bangemann in skupina, Bruselj, 1994. Dostopno preko [http://mid.gov.si/mid/mid.nsf/V/KB9CE22B1DCA70ADBC1256C0C006EAB12/\\$file/Bangemanovo_porocilo.pdf](http://mid.gov.si/mid/mid.nsf/V/KB9CE22B1DCA70ADBC1256C0C006EAB12/$file/Bangemanovo_porocilo.pdf), 21.4. 2005.

Gantar, Pavel (2004): "Informacijska družba – izzivi in realnost za Slovenijo". Teorija in praksa, let. 41, št. 1-2, str. 212-219.

Habermas, Jürgen (2003): "Evropska nacionalna država pod pritiskom globalizacije". Nova revija, let. 22, št. 249/250/251, str. 1-11.

Held, David (1989): *Modeli demokracije*. Krt, Knjižnica revolucionarne teorije, Univerzitetna konferenca ZSMS, Ljubljana.

Kampen, Jarl K. in Kris Snijkers (2003): "E-Democracy: A Critical Evaluation of the Ultimate E-Dream". *Social Science Computer Review*, let. 21, št. 4, str. 491-496.

Lane, Jan-Erik (1997): "Introduction: Public Sector Reform: Only Deregulation, Privatization and Marketization?" V: Jan-Erik Lane (ur.): *Public Sector Reform: Rationale, Trends and Problems*. Sage Publications, London, str. 1-16.

Loader, Brian D. (1997): "The Governance of cyberspace: Politics, technology and global restructuring". V: Brian D. Loader (ur.): *The Governance of cyberspace*. Routledge, London in New York, str. 1-19.

Lukšič, Andrej A. (2003): "Hermesovi obrazi demokracije". Časopis za kritiko znanosti, let. 30, št. 211, str. 11-33.

Lynn, Laurence E., Jr. (2002): "Novi trendi v javnem menedžmentu". V: Franc Vodopivec in Sonja Uršič (ur.): Več neposredne demokracije v Sloveniji – da ali ne, posvet 11. marca 2002 in Novi trendi v javnem menedžmentu, predavanje 17. aprila 2002. Državni svet Republike Slovenije, Ljubljana, str. 131-150.

Malina, Anna (2001): "Perspectives on citizen democratisation and alienation in the virtual public sphere". V: Barry N. Hague in Brian D. Loader (ur.): Digital democracy: discourse and decision making in the Information Age. Routledge, London in New York, str. 23-38.

McGrew, Anthony (1997): "Globalization and territorial democracy: an introduction". V: Anthony McGrew (ur.): The transformation of democracy?: globalization and territorial democracy. Polity Press in association with The Open University, Cambridge, str. 1-24.

Mills, C. Wright (1965): Elita oblasti. Državna založba Slovenije, Ljubljana.

Mintz, Beth (2002): "Elites and politics: The corporate elite and the capitalist class in the United States". V: Tim Buzzell, Betty A. Dobraiz in Lisa K. Waldner (ur.): Theoretical directions in political sociology for the 21st century. JAI, Amsterdam in Boston, str. 53-77.

Moore, Richard K. (2001): "Democracy and cyberspace". V: Barry N. Hague in Brian D. Loader (ur.): Digital democracy: discourse and decision making in the Information Age. Routledge, London in New York, str. 23-38.

Mrkaić, Mićo (2005): "Mrkaić, prvak v mostogradnji". Finance, št. 165, str. 8-9.

Oblak, Tanja (2000): "Elektronska demokracija in nova prizorišča političnega delovanja". Javnost, let. 7, Vregov zbornik, str. 121-132.

Oblak, Tanja (2003a): "Ali kaj e-participirate?". Časopis za kritiko znanosti, let. 30, št. 211, str. 57-73.

Oblak, Tanja (2003b): Izzivi e-demokracije. Fakulteta za družbene vede, Ljubljana.

Offe, Claus (1985): Družbena moč in politična oblast: Protislovja kapitalistične demokracije – razprave o politični sociologiji poznega kapitalizma. Delavska enotnost, Ljubljana.

Pikalo, Jernej (1999): "Zakaj liberalnodemokratska država ni sposobna življenja v globalni soodvisnosti". Časopis za kritiko znanosti, let. 27, št. 197, str. 137-148.

Pikalo, Jernej (2003): "O diskurzu globalizacije in vlogi države v njem". V: Marjan Brezovšek in Miro Haček (ur.): Globalizacija in državna uprava. Fakulteta za družbene vede, Ljubljana, str. 25-43.

Purcell, Darren (1999): Slovenska država na internetu. Open Society Institute, Ljubljana.

Rees, John (2001): "Imperialism: globalisation, the state and war". International Socialism, št. 93, str. 3-30.

Strategija delovanja in razvoja državne uprave Republike Slovenije na svetovnem spletu. Vlada Republike Slovenije, Ljubljana, 2004. Dostopno preko [http://mid.gov.si/mid/mid.nsf/V/K6C08D4EE25C03327C1256F0300203BB9/\\$file/Strategija_spletnega_nastopa_konc_na_20040902.pdf](http://mid.gov.si/mid/mid.nsf/V/K6C08D4EE25C03327C1256F0300203BB9/$file/Strategija_spletnega_nastopa_konc_na_20040902.pdf), 25.4. 2005.

Šuligoj, Boris (2005): "Vprašanje za milijardo \$". Delo, let. 47, št. 192, Sobotna priloga, str. 20-21.

Trček, Franc (2003): Problem informacijske (ne)dostopnosti. Center za prostorsko sociologijo, Fakulteta za družbene vede, Ljubljana.

Vehovar, Vasja, Bojana Lobe, Alenka Bučan in Darja Lavtar (2005): Ris 2004 – Gospodinjstva (#57): Internet in slovenska država. Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede, Center za metodologijo in informatiko, Ljubljana.

Vreg, France (2001): "Globalizacija in elektronska demokracija: Politološko-sociološki vidiki razvoja informacijske družbe". Teorija in praksa, let. 38, št. 1, str. 5-28.

Wallerstein, Immanuel (1999): Utopistike ali izbira zgodovinskih možnosti 21. stoletja; Dediščina sociologije: obljuba družbenih ved. Založba /cf., Ljubljana.

Wallerstein, Immanuel in Veronika Klančnik (2005): "Demokracija v kapitalizmu? Ne gre". Delo, let. 47, št. 64, Sobotna priloga, str. 16-17.

<http://e-uprava.gov.si/e-uprava/edemokracijaStran.euprava?pageid=508>, 10.3. 2005.